

2^η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΡΕΤΗ

Θέματα κατά διδακτική ενότητα

B4 διδακτική ενότητα – Ο πρωταγόμενος μύθος: η διανομή των ιδιοτήτων στα ζώα

- Η δημιουργία των ζώων από τους θεούς.
- Προμηθέας και Επιμηθέας, οι εντολοδόχοι των θεών: Ο Επιμηθέας μοιράζει εφόδια στα ζώα: **α.** για να αντιμετωπίζουν εχθρούς, **β.** για να προστατεύονται από τις καιρικές συνθήκες, **γ.** για να εξασφαλίζουν τροφή και **δ.** για να διατηρείται η ισορροπία στη φύση.

B5 διδακτική ενότητα – Ο πρωταγόμενος μύθος: η κλοπή της φωτιάς- έντεχνη σοφία και λόγος

- Η απρονοησία του Επιμηθέα.
- Ο έλεγχος του Προμηθέα και η ανάληψη πρωτοβουλίας από τον ίδιο υπέρ του ανθρώπου: Η κλοπή των πρακτικών γνώσεων και της φωτιάς από την Αθηνά και τον Ήφαιστο (όχι όμως και της πολιτικής τέχνης από τον Δία).
- Η τιμωρία του Προμηθέα για τη φιλανθρωπία του.

B6 διδακτική ενότητα – Ο πρωταγόμενος μύθος: το δώρο του Δία (η πολιτική αρετή ως κοινή και αναγκαία ιδιότητα των ανθρώπων)

- Η γένεση του πολιτισμού (θρησκεία, γλώσσα, κατοικία, ένδυση, τροφή).
- Η προσπάθεια της κοινωνικής συνύπαρξης των ανθρώπων και ο διπλός κίνδυνος αφανισμού τους.
- Τα «δώρα» της αιδούς και της δίκης από τον Δία και η εμφάνιση της πολιτικής κοινωνίας.
- Η «καθολικότητα των δώρων». Τέλος του μύθου.
- **Συμπέρασμα:** Η αναγκαιότητα της πολιτικής αρετής οδηγεί στην καθολικότητά της.

B7 διδακτική ενότητα – Η συγκρότηση της πόλεως

- Ο άνθρωπος έχει τη φυσική τάση να συνυπάρχει σε κοινωνίες με άλλους ανθρώπους.
- Η δημιουργία και οργάνωση κοινωνιών με νόμους και δικαιοσύνη οδηγεί τον άνθρωπο στην τελειότητά του.
- Γι' αυτό η φύση τον εφοδίασε με «όπλα», τα οποία όμως μπορεί να χρησιμοποιήσει με δύο τρόπους: ή για να εφαρμόζει τη δικαιοσύνη ή για να διαπράττει κάθε είδους αδικία.
- Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι η δικαιοσύνη είναι απαραίτητο στοιχείο της πόλης, γιατί μόνο αυτή μπορεί να εξασφαλίσει την τάξη στην πολιτική κοινωνία

Β4 Διδακτική Ενότητα

Ο πρωταγώρειος μύθος: η διανομή των ιδιοτήτων στα ζώα ΠΛΑΤΩΝ, Πρωταγόρας, 320c – 321b

Α. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- **γένη, γενέσεως, γένος, ὀλιγογονίαν, πολυγονίαν, γένει < γίγνομαι:** γέννηση, γενεά, γενιά, γενέτειρα, γενετήσιος, γενέθλιος, γηγενής, εγγενής, συγγενής, γενικός, γόνος, γονέας, γονικός, γονίδιο, γόνιμος, γονιμότητα, υπογονιμότητα, νεογνό, γνήσιος.
- **είμαρμένος < μείρομαι:** μέρος, μερίδα, μερίδιο, μερικός, μερτικό, μέρισμα, απόμερος, παράμερος, ανωμερίτης, κατωμερίτης, επιμερισμός, καταμερισμός, μοίρα, μοιραίος, άμοιρος, δύσμοιρος, κακόμοιρος, μεμψίμοιρος, μοίραρχος, μοιρολό(γ)ι, μοιρολάτρης, μοιρολατρικός, μοιρασιά, μοίρασμα, μοίραρχος, μοιρογνωμόνιο, μόριο, συμμορία.
- **μείξαντες < μείγνυμι:** μείγμα, μείξη, μ(ε)ικτός, πρόσμειξη, ανάμ(ε)ιξη, ανάμ(ε)ικτος, σύμμιξη, σύμμικτος, επιμιξία, αιμομιξία, μιγάς, αμιγής.
- **κεράννυται < κεράννυμαι:** κέρασμα, κράμα, κράση, κρασί, κρατήρας, άκρατος, εύκρατος, άκέραστος.
- **άγειν < άγω:** αγωγή, αγωγός, παραγωγός, δημαγωγός, προσαγωγός, νηπιαγωγός, άγώνας, άγημα, άξονας, απαγωγή, συναγωγή, διαγωγή, εισαγωγή, αρχηγός, στρατηγός, λοχαγός, ξεναγός, άμαξα, παρείσακτος, πλοηγός, ξεναγός, λοχαγός, χορηγός, σύναξη, υδραγωγείο, άξονας.
- **προσέταξαν < προς + τάττ(σσω):** τάγμα, διάταγμα, πρόσταγμα, σύνταγμα, διαταγή, επιταγή, προσταγή, συνταγή, υποταγή, νομοταγής, άτακτος, άποτακτος, ανυπότακτος, ανάταξη, παράταξη, σύνταξη, ένταξη, πρόταξη, επίταξη, μετάταξη, ανακατάταξη, αταξία, (αρχι)συντάκτης, συντακτικό, επιτακτικός, τακτός.
- **νείμαι, νέμαντος, νέμων, ένεμεν < νέμω:** νομός, νόμος, νομικός, νομική, νομαδικός, νέμεση, νόμισμα, νομισματικός, διανομέας, διανομή, κατανομή, απονομή, αστυνομία, αστυνομικός, αστυνόμος, τροχονόμος, αγορανομία, παρανομία, παράνομος, υπόνομος, ανομία, δασονομία, δασονόμος, οικονομία, οικονόμος, χειρονομία, αυτονομία, αυτόνομος, ταξινόμηση, εξοικονόμηση, νομοθέτης, νομοθεσία, νομοσχέδιο, νομοταγής, νομομαθής, νομάς.
- **έπίσκεψαι < έπι + σκοπέω -ω:** σκοπός, σκοπία, σκόπιμος, σκόπελος, σκέψη, σκεπτικός, σκεπτικισμός, απερίσκεπτος, αυτοσκοπός, κερδοσκοπός, οιωνοσκόπος, καιροσκόπος, ωροσκόπος, άσκοπος, έπίσκοπος, κατάσκοπος, πρόσκοπος, ανασκόπηση, βιντεοσκόπηση, επισκόπηση, προεπισκόπηση, δημοσκόπηση, βυθοσκόπηση, ακτινοσκόπηση, βολιδοσκόπηση, κερδοσκοπία, κατασκοπία, τηλεσκόπιο, περισκόπιο, στηθοσκόπιο, μικροσκόπιο, ωροσκόπιο, σκοποβολή, σύσκεψη, συνδιάσκεψη, περίσκεψη, έπίσκεψη, επισκέψιμος, σκεπτικιστής.
- **πέισας < πείθω:** πειθήνιος, πειθαναγκασμός, πιθανός, πιθανότητα, πίστη, πιστός, πειστήριο, πειστικός, πειθαρχία, πεισιθανάτιος, πείσμα, πεισματάρης.
- **προσήπτεν < προς + άπτω:** αφή, επαφή, συναφής, συνάφεια, απτός, αψίδα, αψιμαχία, αψίκορος, σύναψη, επισύναψη, έξαψη, άναμμα, προσάναμμα, αναπτήρας, αφθώδης.
- **διδούς < δίδωμι:** δόση, παράδοση, έκδοση, μετάδοση, δοσολογία, δοσίλογος, μισθοδοσία, λογοδοσία, ηλεκτροδότηση, σηματοδότης, δότης, αιμοδότης, καταδότης, εκδοτικός, αποδοτικός, ενδοτικός, μεταδοτικός, δώρο, δωροθέτης, δωρεά, δωροδοκία, ανέκδοτος, παραδοτέος.
- **εύμάρεια < εύμαρής < εύ + μάρη (= χέρι).**
- **άμφιεννύς < άμφιέννυμι < άμφι + έννυμι / έννυω:** άμφιο, άμφίση, μεταμφίση, ιμάτιο, ιματιοθήκη.
- **ιούσιν < είμι / έρχομαι:** ερχομός, οδός, έλευση, προσέλευση, διέλευση, ελευθερία, ανεξίτηλος, ισθμός, εισιτήριο, εξιτήριο, προσηλυτισμός, προσιτός, ιταμός, αμαξιτός.
- **οικεία < οίκος:** οίκημα, οίκηση, ιδιοκατοίκηση, διοίκηση, συγκατοίκηση, μετοίκηση, οικία, κατοικία, μονοκατοικία, πολυκατοικία, συνοικία, αποικία, παροικία, ένοικος, περίοικος, κάτοικος, συγκάτοικος, μέτοικος, οικισμός, οικιστικός, αποικισμός, αποικιστικός, οικοδεσπότης, οικογένεια, οικότροφος, οικόπεδο, οικοσκευή, οικόσημο, οικονομία, οικόσιτος, οικουμένη, οικολογία, οικόσημο.
- **βορά < βιβρώσκω:** βρώση, αιμοβόρος, σαρκοβόρος, χρονοβόρος, βάραθρο, βρόγχος, βρογχίτιδα.

Β. ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Ο Πρωταγόρας ξεκινά να αφηγείται τον περίφημο μύθο του για τη δημιουργία του ανθρώπινου γένους. Σύμφωνα με αυτόν, στην αρχή υπήρχαν μόνο οι θεοί, οι οποίοι, όταν ήρθε ο καθορισμένος χρόνος, έπλασαν στο εσωτερικό της γης τους ζωικούς οργανισμούς με βασικά υλικά το χώμα και τη φωτιά. Στη συνέχεια, έδωσαν εντολή στους δύο Τιτάνες, τον Προμηθέα και τον Επιμηθέα, να αναλάβουν το έργο της κατανομής ιδιοτήτων σε

αυτά. Οι δύο Τιτάνες, όμως, αλλάζουν ρόλους κι έτσι αναλαμβάνει ο Επιμηθέας την κατανομή ιδιοτήτων και ο Προμηθέας την επιθεώρηση του έργου του. Σε ένα πρώτο στάδιο, ο Επιμηθέας προσπαθεί να προφυλάξει τα ζώα από άλλα ζώα δίνοντάς τους ως εφόδια ή δύναμη ή ταχύτητα ή νύχια και δόντια ή φτερά ή υπόγεια κατοικία ή μεγάλο μέγεθος. Έπειτα, προσπαθεί να τα προφυλάξει από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες εφοδιάζοντάς τα με πυκνά τριχώματα, γερά δέρματα και οπλές. Ακόμη, στην προσπάθειά του να τους εξασφαλίσει τροφή, τους δίνει τη δυνατότητα να τρέφονται ή με χόρτα ή με καρπούς δέντρων ή με ρίζες ή και με άλλα ζώα. Τέλος, για να εξασφαλίσει τη διαίωσή τους, επιτρέπει στα σαρκοβόρα να γεννούν λίγους απογόνους, ενώ σε αυτά που αποτελούν τροφή των σαρκοβόρων να γεννούν πολλούς απογόνους.

Γ. ΥΠΑΡΞΗ ΘΕΩΝ, ΑΝΥΠΑΡΞΙΑ ΘΝΗΤΩΝ ΕΙΔΩΝ

(«Ἦν γάρ ποτε χρόνος ... γένη οὐκ ἦν»)

1. «Ἦν γάρ ποτε χρόνος»: ο Πρωταγόρας αρχίζει τον μύθο (πιθανότατα ο συγκεκριμένος μύθος είναι δικό του δημιούργημα, που μάλλον περιλαμβάνονταν στο μη διασωθέν έργο του *Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως*) αναφερόμενος αόριστα στον χρόνο κατά τον οποίο έλαβαν χώρα τα γεγονότα που θα αφηγηθεί. Η φράση «ἦν γάρ ποτε χρόνος» συνάδει με το λαϊκότροπο ύφος όλου του μύθου. Αποτελεί τυπική αρχή παραμυθιού και μέρος του σκηνικού, μια εξωτερική δηλαδή διακόσμηση που περιβάλλει την τελεολογική εξήγηση του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ζωικού βασιλείου και του ανθρώπου. Προβάλλει την έννοια του χρόνου ως κυρίαρχου φυσικού μεγέθους στο οποίο εγγράφεται η ύπαρξη των θεών και των θνητών όντων. Έτσι λοιπόν, με τη λέξη «χρόνος» ο σοφιστής εννοεί την αρχή του χρόνου, την αρχή της δημιουργίας, το σημείο εκείνο που ακολουθεί τη θεογονία, δηλαδή τη γένεση των θεών. Είναι χαρακτηριστικό πως στην αρχαιοελληνική μυθολογική σκέψη υπάρχει μόνο θεογονία, και όχι κοσμογονία, όπως σε άλλες μυθολογίες ή στην εβραϊοχριστιανική Γένεση. Αντίθετα από τον Ησίοδο, ο οποίος στη *Θεογονία* του αναφέρει, μετά τη δημιουργία των θεών, την ύπαρξη των ανθρώπων, χωρίς να εξηγεί πώς πλάστηκαν και από ποιον (θεοκεντρική προσέγγιση), ο Πρωταγόρας μεταφέρει το κέντρο του ενδιαφέροντος στον άνθρωπο (ανθρωποκεντρική προσέγγιση). Στον μύθο του παρακολουθούμε τη διαδικασία με την οποία τα μεν ζώα «διαμορφώθηκαν», απέκτησαν δηλαδή το καθένα τις δικές του ιδιότητες, ο δε άνθρωπος απέκτησε τα χαρακτηριστικά εκείνα, τις αρετές, που συνιστούν τελικά την ανθρώπινη ουσία του. Θεωρείται σημαντική η προσφορά του πρωταγόρειου μύθου, γιατί σε αντίθεση με τις παραπάνω κοσμολογικές εκδοχές (*Θεογονία* του Ησίοδου κ.τ.λ.) εκφράζει μια αισιόδοξη ενατένιση της εξέλιξης του ανθρώπινου πολιτισμού. Συνιστά μήνυμα εμπιστοσύνης στην προοδευτική πορεία του ανθρώπινου γένους, το οποίο ξεκινώντας από ατελέστερες μορφές βίου κατέκτησε και κατακτά υψηλότερες βαθμίδες, αξιόλογα πολιτιστικά επιτεύγματα, σε μια προοπτική ανανεωνόμενων δυνατοτήτων για νέες κατακτήσεις.

2. «θνητὰ δὲ γένη»: σύμφωνα με τον πρωταγόρειο μύθο τα ζώα και ο άνθρωπος δημιουργούνται μαζί. Η διαφοροποίησή τους αρχίζει κατά το στάδιο της βιολογικής συγκρότησης του είδους, δηλαδή το επιμηθεϊκό, και ολοκληρώνεται με το προμηθεϊκό. Το περιεχόμενο του μύθου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις βιολογικές, ανθρωπολογικές, κοινωνιολογικές, πολιτικές και πολιτειακές θεωρήσεις της αρχαίας σοφιστικής και ειδικότερα του Πρωταγόρα.

Δ. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ

(«Ἐπειδὴ δὲ καὶ ... κεράννυται»)

1. Οι θεοί και τα θνητά όντα κινούνται στον χρόνο και μάλιστα κατά τη λογική σύμφωνα με την οποία προηγούνται χρονικά οι θεοί και ακολουθούν τα θνητά γένη ως δημιουργήματά τους («*τυποῦσιν αὐτὰ θεοί*»), υπακούοντας στην ειμαρμένη, στη μοίρα, που είναι δύναμη αναπότρεπτη και ισχυρότερη ακόμη και από τους θεούς. Η ειμαρμένη γίνεται ο ρυθμιστής του χρόνου δημιουργίας των θεών και των θνητών πλασμάτων («*καὶ τούτοις*»). Τα θνητά όντα γεννιούνται από κοσμογονικά στοιχεία από τα οποία τα σπουδαιότερα είναι το χώμα και η φωτιά. Το χώμα, πυκνότερο στοιχείο, παραπέμπει στη μητέρα – γη, που γονιμοποιεί και δίνει ευφορία και ανάπτυξη στα όντα. Η φωτιά, αραιότερο στοιχείο, αποδίδει την αστείρευτη ενέργεια, την αέναη κίνηση, η οποία δίνει ζωή στα όντα, τα συγκροτεί σε ύπαρξη ή τα μεταβάλλει ως είδος. Ότι ζωντανό προκύπτει ως σύνθεση των κοσμογονικών στοιχείων είναι θνητό, έχει αρχή και τέλος ύπαρξης. Στην εικόνα της δημιουργίας των θνητών όντων οι θεοί εκφράζουν την ιδέα της δημιουργίας, η οποία από τη μια συνδέεται με την ειμαρμένη και από την άλλη με τη μείξη των κοσμογονικών στοιχείων σε θνητές οντότητες.

2. «Ἐπειδὴ δὲ καὶ τούτοις χρόνος ἦλθεν εἰμαρμένος γενέσεως»: στον πρωταγόρειο μύθο η ειμαρμένη αναφέρεται δύο φορές: ο *εἰμαρμένος χρόνος* (4η διδακτική ενότητα) και η *εἰμαρμένη ἡμέρα* (5η διδακτική ενότητα), ως στοιχεία που προσδιορίζουν χρονικά την εξέλιξη. Με τις εκφράσεις αυτές αποδίδεται «το πλήρωμα του χρόνου», η αναγκαιότητα δηλαδή που οδηγεί το πέρασμα από μία εποχή σε άλλη, από μία μορφή ζωής σε

άλλη. Η πίεση της ανάγκης για επιβίωση, για βελτίωση των όρων ζωής, η *χρεία*, γίνεται κινητήρια δύναμη της εξέλιξης, η οποία ούτε αυτόματη ούτε τυχαία ούτε στιγμιαία είναι.

3. «ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν», «τυποῦσιν αὐτὰ θεοί»: εντύπωση μας προκαλεί η αναφορά του Πρωταγόρα στην ύπαρξη των θεών, όπως προδίδεται από τις φράσεις «ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν», «τυποῦσιν αὐτὰ θεοί». Πολλοί μελετητές θεώρησαν αρχικά ότι εδώ υπάρχει αντίθεση με τις ιδέες του σοφιστή, ο οποίος ήταν αγνωστικιστής. Δεν πρέπει, όμως, να ξεχνάμε ότι το κείμενο αυτό είναι ένας μύθος, στον οποίο η παρουσία των θεών έχει αλληγορική, συμβολική σημασία. Συγκεκριμένα, ο Δίας συμβολίζει τη νομοτέλεια που διέπει τη φύση, τον λόγο, τη λογική, ενώ ο Προμηθέας, ο Επιμηθέας και ο Ερμής (που θα τον δούμε στην Β6 διδακτική ενότητα) αποτελούν τα όργανα αυτής της νομοτέλειας, η οποία ρυθμίζει τις σχέσεις των όντων εξασφαλίζοντας τη μεταξύ τους ισορροπία. Άλλωστε, όπως φανερώνεται και από τη συνέχεια του μύθου, ο Πρωταγόρας δεν ενδιαφέρεται τόσο για το θέμα της ύπαρξης των θεών όσο για την εξήγηση της γένεσης του θρησκευτικού συναίσθηματος. Επιπλέον, δεν θεωρεί τους θεούς αιώνιους, αλλά ότι κι αυτοί, όπως και τα ζώα («*καὶ τούτοις*»), δημιουργήθηκαν μια δεδομένη χρονική στιγμή, που προηγήθηκε από τον χρόνο δημιουργίας των θνητών όντων.

4. «γῆς ἔνδον»: η φράση αυτή υποδηλώνει την αρχέγονη αντίληψη της μητέρας-γης, μέσα στα σπλάχνα της οποίας δημιουργήθηκαν όλα τα έμβια όντα. Πρέπει να επισημανθεί ότι στη φράση αυτή η λέξη «γη» σημαίνει το σώμα, τη γήινη σφαίρα, ενώ στη φράση «*ἐκ γῆς καὶ πυρὸς*» σημαίνει την ύλη, το χώμα. Στον μητρικό κόλπο της γης (*γῆ παμμήτηρ, μήτηρ πάντων*) αποδίδεται η δημιουργία όλων των οργανισμών, ζώων και φυτών, και από αυτόν αναδίδονται τα είδη των ζώων και φυτών. Επιπλέον, από την ίδια φράση διαφαίνεται η αντίληψη του **αυτοχθονισμού**, της πεποίθησης δηλαδή κάποιων φυλών ότι ξεφύτρωσαν από τη γη στην οποία στη συνέχεια έζησαν και οι ίδιοι και οι απόγονοί τους κάνοντάς την πατρίδα τους. Η πεποίθηση αυτή τους έδινε ένα αίσθημα περηφάνιας, προνομιακής σχέσης με την πατρίδα και ευγενικής καταγωγής (πχ. ο μύθος του Κάδμου). Η ιδέα της αυτοχθονίας αναφέρεται και από τον Θουκυδίδη στον *Επιτάφιο του Περικλή*, παρουσιάζοντας τους Αθηναίους να νιώθουν περήφανοι για την αυτοχθονία τους. Έτσι, ενισχύεται η θεωρία του Πρωταγόρα για τη δημιουργία των πλασμάτων κάτω από τη γη.

5. «ἐκ γῆς καὶ πυρὸς ... κεράννυται»: σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, οι θεοὶ δημιούργησαν τα θνητά όντα από δύο βασικά στοιχεία, το χώμα και τη φωτιά. Η άποψη αυτή φαίνεται να ακολουθεί την κοσμογονική θεωρία του Παρμενίδη. Στη συνέχεια, όμως, με τη φράση «*τῶν ὅσα πυρὶ καὶ γῆ κεράννυται*» η άποψή του εμπλουτίζεται και από τη θεωρία του Εμπεδοκλή, σύμφωνα με τον οποίο τα έμβια όντα προήλθαν από τη σύνθεση της φωτιάς, του χώματος, του νερού και του αέρα. Τα δύο τελευταία στοιχεία, το νερό και ο αέρας, δεν κατονομάζονται από τον σοφιστή.

Ε. Η ΕΝΤΟΛΗ ΤΩΝ ΘΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΙΔΙΟΤΗΤΩΝ ΣΤΑ ΖΩΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΡΟΛΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΜΗΘΕΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΠΙΜΗΘΕΑ

(«*Ἐπειδὴ δ' ἄγειν ... πείσας νέμει*»)

1. Οι θεοὶ αναλαμβάνουν να πλάσουν σε ένα πρώτο στάδιο τα ζώα στο εσωτερικό της γης και στη συνέχεια, αναθέτουν τον εφοδιασμό τους με τις απαραίτητες ιδιότητες στους δύο Τιτάνες, τον Προμηθέα και τον Επιμηθέα. Αποφασιστική για την εξέλιξη του μύθου στάθηκε η επιθυμία του Επιμηθέα να αντιστρέψουν τους ρόλους με τον αδερφό του και να αναλάβει ο ίδιος το έργο της κατανομής ιδιοτήτων. Το αποτέλεσμα ήταν, όπως θα δούμε και στην επόμενη ενότητα, να εξαντλήσει όλα τα εφόδια στα ζώα και να αφήσει τον άνθρωπο ανυπεράσπιστο και αβοήθητο. Έτσι, κινητοποιείται ο Προμηθέας και αναλαμβάνει να κλέψει τη φωτιά του Ηφαίστου και την «*ἔντεχνον σοφίαν*» της Αθηνάς, προκειμένου να εξασφαλίσει την επιβίωση του ανθρώπινου είδους. Η αντιστροφή των ρόλων των δύο τιτάνων εξυπηρετεί άριστα την οικονομία του μύθου, καθώς ο Επιμηθέας εκφράζει τη φάση της βιολογικής συγκρότησης των όντων, ενώ ο Προμηθέας τη φάση κατά την οποία ο άνθρωπος διαφοροποιείται ως είδος από τα άλλα είδη ζωικών οργανισμών έχοντας την ιδιότητα του έλλογου όντος. Το δεύτερο στάδιο είναι ανώτερο από το πρώτο και αρχίζει να διαγράφεται η αισιόδοξη αντίληψη του Πρωταγόρα για την προοδευτική εξέλιξη του ανθρώπινου γένους.

2. Τα χαρακτηριστικά του Προμηθέα και του Επιμηθέα: ο Προμηθέας και ο Επιμηθέας ήταν Τιτάνες, γιοι του Ιαπετού και της Ωκεανίδας Κλυμένης. Ειδικότερα, ο Προμηθέας είναι αυτός που, όπως δηλώνει και το όνομά του (σύνθετο από τις λέξεις *πρὸ + μῆτις* = σκέψη), σκέφτεται πριν κάνει κάτι, σταθμίζει τις συνέπειες και έπειτα προβαίνει σε πράξεις. Αποκαλείται σοφώτατος των Τιτάνων, «*αἰολόμητις*», βοηθός του Δία. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να τον χαρακτηρίσουμε προνοητικό, διορατικό, σώφρονα, συνετό, προσεκτικό. Στον μύθο του

Πρωταγόρα παρουσιάζεται ως ευεργέτης του ανθρώπου, καθώς με τα δώρα που έκλεψε από τους θεούς (τη φωτιά και την έντεχνη σοφία) βοήθησε τον άνθρωπο να κυριαρχήσει πάνω στη φύση και να αναπτύξει πολιτισμό. Από την άλλη μεριά, ο **Επιμηθέας** είναι αυτός που, όπως δηλώνει και το όνομά του (σύνθετο από τις λέξεις **ἐπι + μῆδος**), σκέφτεται μετά την εκτέλεση μιας ενέργειας και βρίσκεται αντιμέτωπος με τις συνέπειές της. Είναι «*ἀμαρτίνος*» ή «*ὀψίνος*». Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να τον χαρακτηρίσουμε αστόχαστο, απερίσκεπτο, επιπόλαιο, παρορμητικό. Στον μύθο του Πρωταγόρα παρουσιάζεται λόγω απρονοησίας να εξαντλεί όλα τα εφόδια στα ζώα και να αφήνει τον άνθρωπο εντελώς αβοήθητο και ανυπεράσπιστο.

Z. Ο ΕΠΙΜΗΘΕΑΣ ΚΑΤΑΝΕΜΕΙ ΤΙΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΑ ΖΩΑ

(«*Νέμων ... πορίζων*»)

1. Ο ιδεολογικός πυρήνας του μύθου στο εδάφιο αυτό συνίσταται στη σκόπιμη ισορροπία που χαρακτηρίζει τον ζωικό κόσμο. Ο Πρωταγόρας εξηγεί τελεολογικά τον «*νόμο της αναπλήρωσης*» στη φύση, αφού σύμφωνα με τους βιολογικούς νόμους κάθε ζώο έχει εφοδιαστεί με τα αναγκαία μέσα επιβίωσης, αυτοσυντήρησης και διαίωσις του είδους του. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι οι ιδιότητες μοιράζονται στα ζώα έτσι ώστε μία αδυναμία να αναπληρώνεται από μία ικανότητα, με σκοπό να εξασφαλίζονται με αυτόν τον τρόπο: **α.** η ύπαρξη και η διαίωσις του κάθε είδους και **β.** η ισορροπία του οικοσυστήματος μέσα από την εξισορρόπηση των αντίροπων δυνάμεων που λειτουργούν στο εσωτερικό του. Ακόμη φαίνεται ότι η ποικιλία των ζωικών ειδών με διαφορετικές ιδιότητες και ικανότητες δείχνει ότι στον ζωικό κόσμο επικρατεί συνεχής αγώνας για επιβίωση, ένας διαρκής πόλεμος για την ύπαρξη, και επιπλέον ότι η τελική ισορροπία του οικοσυστήματος προκύπτει από την εναρμόνιση των αντιθέτων, ως ενότητα αντιθέτων (διαφαίνεται η θέση του Ηράκλειτου, για την «*παλίντονον / ἀφανῆ ἀρμονίην*»). Ακόμη να προσθέσουμε ότι οι ιδιότητες των ζώων προβάλλονται ως δώρα των θεών, δηλαδή ως δοσμένες εκ των προτέρων ιδιότητες που τα ζωικά είδη έχουν χωρίς καμία ενεργητική συμμετοχή τους στην απόκτησή τους και παρέχονται μάλιστα από την κατώτερη και ελλιπέστερη θεϊκή μορφή του Επιμηθέα. Τέλος, η τελεολογική εξήγηση της αντισταθμιστικής και σύμμετρης κατανομής των ιδιοτήτων στα ζώα, που επιχειρεί ο Πρωταγόρας στην εξεταζόμενη ενότητα, γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτή στη χρήση της γλώσσας με το πλήθος αντιθετικών σχημάτων και προσδιορισμών του τελικού αιτίου.

2. Η κατανομή εφοδίων στα ζώα: αφού τα δύο αδέρφια άλλαξαν ρόλους, ο Επιμηθέας ανέλαβε να μοιράσει εφόδια στα ζώα και στον άνθρωπο και ο Προμηθέας την τελική επιθεώρηση. Στην ενότητα αυτή παρακολουθούμε την κατανομή εφοδίων στα ζώα, ενώ στην επόμενη θα παρακολουθήσουμε τι συνέβη με τον άνθρωπο. Όσον αφορά, λοιπόν, τα ζώα η μοιρασιά που έκανε ο Επιμηθέας ήταν σοφή, αφού πέτυχε την αντισταθμιστική και ισόρροπη κατανομή εφοδίων για τη διαίωσις όλων των ειδών. Ο Επιμηθέας ήταν σε θέση να επινοήσει, όχι όμως και να προνοήσει. Η επινοήση ως πράξη του νου επέτρεψε στον Επιμηθέα να μοιράσει εφόδια και να εξισορροπήσει αντιθέσεις ανάμεσα στα ζωικά είδη. Επρόκειτο όμως για μονομερή πράξη του νου από την οποία έλειπε η κατανόηση, αναγκαία για να προκύψει η δυνατότητα της πρόνοιας, της προβλεπτικότητας. Έτσι η επινοητικότητα του Επιμηθέα σε σχέση με το ζωικό βασίλειο εκδηλώνεται ως εξής:

- α. Παρέχει μέσα προφύλαξης από τους εχθρούς (τα άλλα ζώα):** «*Νέμων δὲ ... αἴστωθειῆ*»: για να προφυλάξει τα ζώα από τα άλλα ζώα, έδωσε:
- σε άλλα σωματική δύναμη,
  - σε άλλα, που ήταν αδύναμα, ταχύτητα,
  - σε άλλα όπλα, όπως νύχια, δόντια, κέρατα, οπλές,
  - σε άλλα μικρό σώμα, και ως όπλα για να αντιμετωπίζουν τους κινδύνους, φτερά ή υπόγεια κατοικία,
  - σε άλλα μεγάλο σώμα, και ως όπλο για να αντιμετωπίζουν τους κινδύνους, το ίδιο το μέγεθός τους.
- β. Δίνει μέσα προστασίας από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες:** «*ἐπειδὴ δὲ αὐτοῖς ... καὶ ἀναίμοις*»: για να προφυλάξει τα ζώα από την εναλλαγή των εποχών και τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες, που προέρχονται από τον Δία, έδωσε:
- σε άλλα πλούσιο τρίχωμα,
  - σε άλλα χοντρό δέρμα,
  - σε άλλα χοντρό δέρμα και χωρίς αίμα (πχ. φολίδες, λέπια)
- γ. Φροντίζει για την εξασφάλιση τροφής:** «*Τούντεϋθεν ... ἄλλων βοράν*»: φρόντισε να δώσει διαφορετικά είδη τροφής σε κάθε ζωικό είδος, για να μην εξαντληθούν συγκεκριμένα είδη διατροφής. Έτσι, έδωσε τη δυνατότητα:
- στα φυτοφάγα ζώα να τρώνε χόρτα, καρπούς δέντρων ή ρίζες
  - στα σαρκοφάγα ζώα να τρώνε τις σάρκες άλλων ζώων.

δ. **Εξισορροπεί τις αντίρροπες δυνάμεις στη φύση με σκοπό τη διαιώνιση των ειδών: «καὶ τοῖς μὲν ὀλιγογονίαν ... τῷ γένει πορίζων.»:** προκειμένου να εξασφαλιστεί η ισορροπία στη φύση και η διαιώνιση όλων των ειδών, έδωσε:

- ολιγογονία, δηλαδή μικρή γονιμότητα, στα σαρκοφάγα ζώα και
- πολυγονία, δηλαδή μεγάλη γονιμότητα, σε όσα γίνονται βορά άλλων ζώων.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι στη φύση ισχύει ο **νόμος της αναπλήρωσης**, σύμφωνα με τον οποίο μια αδυναμία αναπληρώνεται από μια ικανότητα. Έτσι, προκύπτει ότι ο Πρωταγόρας εξηγεί τελεολογικά αυτό τον νόμο, εξηγεί δηλαδή τις ιδιότητες και τις ικανότητες ανάλογα με τον σκοπό που υπηρετούν και τη λειτουργία που επιτελούν. Συγκεκριμένα:

- η ταχύτητα αντισταθμίζει την αδυναμία,
- τα φτερά ή η υπόγεια κατοικία αντισταθμίζουν το μικρό σωματικό μέγεθος,
- όσα ζώα έχουν δύναμη, δεν χρειάζονται ταχύτητα,
- όσα έχουν μεγάλο σωματικό μέγεθος, σώζονται χάρη σ' αυτό,
- τα όπλα αντισταθμίζουν την έλλειψη δύναμης και ταχύτητας,
- για να αντιμετωπίζουν τις μεταβολές του καιρού, εφοδιάζονται με πυκνό τρίχωμα και γερό δέρμα,
- σε αυτά που γίνονται βορά άλλων ζώων δίνεται η δυνατότητα να γεννούν πολλούς απογόνους,
- όσα τρέφονται με άλλα ζώα, γεννούν λίγους απογόνους,
- δίνονται διαφορετικά είδη τροφής σε κάθε είδος ζώου, για να μην εξαντληθούν συγκεκριμένα είδη διατροφής.

3. **«ώρα»:** η λέξη «ώρα» παράγεται από την ίδια ινδοευρωπαϊκή ρίζα από την οποία στα αγγλικά παράγεται η λέξη year, το έτος. Συναντάται με τις εξής σημασίες:

- α. ο ορισμένος χρόνος, η χρονική περίοδος που ορίζεται από τους φυσικούς νόμους, η περίοδος του έτους, του μήνα, της ημέρας,
- β. η εποχή του έτους (οι αρχαίοι Έλληνες διέκριναν τρεις εποχές του χρόνου: το «*ἔαρ*», δηλαδή την άνοιξη, το «*θέρους*», δηλαδή το καλοκαίρι, και τον «*χειμῶνα*», ενώ την «*ὀπώραν*», το φθινόπωρο, τη θεωρούσαν μάλλον ως ακμή του καλοκαιριού), η ακμή του έτους, μέρος της ημέρας ή του ημερονυκτίου. Επειδή η λέξη χρησιμοποιούνταν ιδιαίτερα για να δηλώσει την καλύτερη εποχή του χρόνου, κατέληξε επίσης να σημαίνει, όπως η λέξη «*καιρός*», την κατάλληλη ώρα, τη σωστή στιγμή, όπως ακόμα και την καλή στιγμή της ζωής του ανθρώπου, δηλαδή τη νεότητα. Στη μυθολογία, οι Ωρες, κόρες του Δία και της Θέμιδος, ήταν τρεις: η Ευνομία, η Δίκη και η Ειρήνη, προστάτευαν δε τις εποχές του έτους και τους καρπούς κάθε εποχής, και θεωρούνταν αιτίες της ωριμότητας και της τελειότητας όλων των φυσικών πραγμάτων, κυρίως δε της ακμής και της ομορφιάς του ίδιου του ανθρώπου.

B5 Διδακτική Ενότητα

Ο πρωταγόρειος μύθος: η κλοπή της φωτιάς- έντεχνη σοφία και λόγος ΠΛΑΤΩΝ, Πρωταγόρας, 321b – 322a

A. ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

- **ἄτε ὦν** = επειδή ήταν (αιτιολογική μετοχή πραγματικής / αντικειμενικής αιτιολογίας, επειδή συνοδεύεται από το μόριο ἄτε).
- **τω** = από κάποιον (δεύτερος τύπος της δοτικής ενικού της αόριστης αντωνυμίας τις –πινί / τω).
- **πρὸς δὲ** = επιπλέον, πέρα απ' αυτό (εμπρόθετος προσδιορισμός της προσθήκης).
- **φιλοτεχνείτην** = ασκούσαν και οι δύο (: δυικός αριθμός) με αγάπη τις τέχνες τους (το «με αγάπη» προκύπτει από το πρώτο συνθετικό του ρήματος «φιλο-»).

B. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- **ἔλαθεν, λαθὼν** < **λανθάνω**: λάθος, ἀλάθης, λήθη, λησμονιά, λαθραίος, λαθρεπιβάτης, λαθρεμπόριο, λαθροκυνηγός, ἀλήθεια, ἀναληθής.
- **καταναλώσας** < **κατὰ + ἀναλίσκω**: καταναλωτής, (κατ-)ἀνάλωση, παρανάλωμα, καταναλωτικός.
- **δυνάμεις** < **δύναμαι**: δυνατός, δυνατότητα, δύναμη, δυναμικός, δυναμικό (το), δυναμισμός, δυνατικός, δυνάστης, δυναστεία, καταδυνάστευση, δυναμίτης, ἐνδυνάμωση, ἀδύναμος, ἀδυναμία.
- **λοιπὸν** < **λείπω**: λείψανο, λειψός, λειψυδρία, λειψανδρία, ἐκλειψη, παράλειψη, διάλειψη, εγκατάλειψη, ἔλλειψη, διάλειμμα, ἔλλειμμα, ἐλλειπτικός, ἐλλιπής, λιποβαρής, λιπόψυχος, λιποθυμία, λιπόσαρκος, λιποτάκτης, λιποταξία, λοιπός, λοιπὸν, κατάλοιπος, υπόλοιπος.
- **χρησάιτο** < **χρήομαι -ῶμαι**: χρήση, χρήστης, χρήσιμος, χρησιμοθήρας, χρηστικός, χρησιμότητα, χρησιμοποίηση, ἀχρησιμοποίητος, χρηστός, εὐχρηστος, ἀχρηστος, ἰδιοχρησία, χρήμα, χρησμός.
- **ἀποροῦντι** < **ἀπορῶ** < **ἄπορος** < **ἀ- στερητικό + πόρος**: πορεία, πορθμός, εὐπορος, ἀπορος, ἀπορία, βιοπορισμός, βιοποριστικός, οδοιπόρος, πεζοπορία, αεροπόρος, αεροπορία, πρωτοπόρος, πρωτοπορία.
- **ἔμμελῶς** < **ἔμμελής** < **ἐν + μέλος (= μελωδία, μουσική)**: μελογράφος, μελογραφία, μελοποιός, μελωδία.
- **ἔδει** < **δεῖ**: δέηση, ἐνδεής, ἀδέητος.
- **εὗροι** < **εὕρισκω**: δυσεύρετος, ευρεσιτεχνία, εύρετρα, εύρημα, ευρηματικός, εφευρέτης.
- **κλέπτει** < **κλέπτω**: κλοπή, κλοπιμαία, κλέφτης, υποκλοπή, κλεπτομανής, κλεψύδρα.
- **πυρι** < **πῦρ**: πυρά, πυρκαγιά, πύρινος, πυρετός, πυρήνας, πυρσός, πυρίμαχος, πυρπόληση, πύραυλος, πυραγός, πυρασφάλεια, πυρόπληκτος, πυρομανής, πυροβόλο, πυροσβέστης, πυροδότηση, πυροκροτητής, πυρομαχικά (τα), πυροτέχνημα, πυροτεχνουργός, πυρότουβλο, πυροφάνι, πυράκτωση, αναζωπύρωση.
- **ἀμήχανον** < **ἀ- στερητικό + μηχανή** < **μῆχος (τό)**: μηχανή, μηχανήμα, μηχανικός, μηχανισμός, πολυμήχανος, ἀμήχανος, μηχανοκίνητος, μηχανόβιος, μηχανογράφηση, μηχανοργάνωση, μηχανοδηγός, μηχανολόγος, μηχανοστάσιο, βιομηχανία.
- **κτητήν** < **κτάομαι -ῶμαι**: κτήμα, κτήση, κτητικός, κτήτορας, κτήνος, κτηματίας, κτηματικός, ἀκτήμονας, γαιοκτήμονας, κτηματομεσίτης, κτηματολόγιο, ἀνάκτηση, ἀτάκτηση, ἀτακτητικός, ἐπανάκτηση, ἀγανάκτηση, ἀγρόκτημα, ἀπόκτημα, ἐπίκτητος, ἰδιόκτητος, ἰδιοκτήτης, ἰδιοκτησία, πλοιοκτήτης.
- **δωρεῖται** < **δωροῦμαι** < **δώρον** < **δίδωμι**: δωρεά, δωρητής, δωροδότης, δωροθέτης, δώρημα, δωροδοκία, δόση, μισθοδοσία, λογοδοσία, ηλεκτροδότηση, σηματοδότης, δοσολογία, δοσίλογος, ἐπίδοση, παράδοση, ἐκδοση, ἀπόδοση, μετάδοση, δότης, ἀιμοδότης, ἀταδότης, ἐκδοτικός, ἀποδοτικός, ἐνδοτικός, ἀταδοτικός.
- **ἐνεχώρει** < **ἐν + χωρέω-ῶ**: ἀναχώρηση, ἀναχωρητής, ἀχώρητος συγχώρηση, χωρικός, χώρος.
- **ἐφιλοτεχνείτην** < **φιλοτεχνέω-ῶ**: ἀτεχνος, φιλοτέχνημα, φιλοτέχνηση, φιλοτεχνικός, φιλότεχνος.

Γ. ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Ο Επιμηθέας μοίρασε με σοφία τα εφόδια στα ζώα, στο τέλος όμως της κατανομής διαπίστωσε ότι δεν υπήρξε αρκετά προνοητικός, καθώς δεν του έμειναν εφόδια για τον άνθρωπο. Κι ενώ βρισκόταν σε αμηχανία, έρχεται ο Προμηθέας για να κάνει επιθεώρηση και διαπιστώνει ότι ο άνθρωπος ήταν εντελώς ανυπεράσπιστος και ανεφοδιάστος. Για να αντισταθμίσει, λοιπόν, την παράλειψη του Επιμηθέα, μπαίνει κρυφά στο εργαστήριο του Ηφαίστου και της Αθηνάς, κλέβει τις τεχνικές γνώσεις μαζί με τη φωτιά, που είναι απαραίτητη στην τεχνική, και τις χαρίζει στον άνθρωπο, για να έχει μέσα για τη ζωή του. Όμως, δεν μπόρεσε να κλέψει την πολιτική τέχνη, γιατί τη φύλαγε ο Δίας και οι φρουροί του ήταν φοβεροί. Συνέπεια της πράξης αυτής του Προμηθέα ήταν να τιμωρηθεί σκληρά.

Δ. Ο ΕΠΙΜΗΘΕΑΣ ΣΥΝΗΔΗΤΟΠΟΙΕΙ ΤΗΝ ΑΠΡΟΝΟΗΣΙΑ ΤΟΥ Η ΦΥΣΙΚΗ ΕΝΔΕΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(«Άτε δὴ οὖν ... ὄ,τι χρήσαιτο»)

1. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς (διδασκτικῆς) ἐνότητος τονίζεται ἡ κατάστασι φυσικῆς ἀδυναμίας στὴν ὁποία βρέθηκε ὁ ἄνθρωπος λόγω τῆς ἀπρονουσίας τοῦ Ἐπιμηθέα, ἡ ὁποία ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς πνευματικῆς τοῦ κατωτερότητος («οὐ πάνν τι σοφὸς ὦν ὁ Ἐπιμηθεύς»). Ἐνῶ, λοιπόν, ὁ Ἐπιμηθέας εἶχε δώσει με φροντίδα καὶ σοφία ὅλα τα ἀπαραίτητα ἐφόδια στα ζῶα, **στο τέλος** τῆς μοιρασίας διαπίστωσε ὅτι βρισκόταν **σε ἀδιέξοδο** («ἠπόρει ὄ,τι χρήσαιτο»), γιὰ τὰ ἐφόδια ἐξαντλήθηκαν καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐμεινε **«ἀκόσμητος»**. Ἡ συμβολικὴ / μυθικὴ αὐτὴ ἀποτίμησι τοῦ τρόπου, με τὸν ὁποῖο ὁ Ἐπιμηθέας μοίρασε τὶς φυσικῆς ιδιότητες στους ζωικὸς οργανισμοὺς, ἀποκαλύπτει σταδιακὰ τὴν πρωταγόρεια σκέψη. Ἡ ἐπιμηθεϊκὴ φάσι, που ἀντιστοιχεῖ στὸν φυσικὸ χρόνο τοῦ βιολογικοῦ σχηματισμοῦ τῶν ζωικῶν ειδῶν, κλείνει με τὸ ἀνθρώπινο εἶδος τὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται **τελευταῖο** στὴ σειρά τῶν ζωικῶν οργανισμῶν. Ὡς τελευταῖο μένει **«ἀκόσμητον»**, που σημαίνει ὅτι ἐχει τὰ λιγότερα φυσικὰ ἐφόδια γιὰ νὰ ἐπιβιώσει ὡς εἶδος στὴ φύσι. Συνεπῶς, ἡ φυσικὴ κατάστασι τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸ στάδιο σχηματισμοῦ τῶν ειδῶν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ με τὴν ἐννοια τῆς **«ἀπορίας»**, δηλαδὴ τῆς φυσικῆς ἀδυναμίας καὶ συγχρόνως τῆς ἀνάγκης γιὰ ἐξέυρεσι τρόπων καὶ μέσων ἀντιμετώπισῆς τῆς (**ἠπόρει ὄ,τι χρήσαιτο**). Ὁ ἄνθρωπος ἀναγκάζεται νὰ ἀναζητήσῃ τὸν πόρο, τὴ λύσι τοῦ προβλήματος καὶ τὴν υπέρβασι τῆς δυσκολίας. Ἀξιοσημείωτη ἡ τριπλὴ ἐπανάληψι τῆς ἀπορίας στὸ κείμενο: *ἠπόρει, ἀποροῦντι, ἀπορία*. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὁ Πρωταγόρας προβάλλει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴ φυσικὴ ἐνδεια τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν διαθέτει φυσικὰ ἐφόδια αὐτοσυντήρησις τοῦ εἶδους τοῦ, ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἐξαρτάται ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ φύσι. Ἐπίσης, ἐτσι θα ὁδηγηθεῖ λογικὰ στὸ διδασκτὸ τῆς ἀρετῆς καὶ στὴ δικαίωσι τοῦ ρόλου τοῦ ὡς δάσκαλου τῆς *εὐβουλίας*.

2. **«τὸ ἀνθρώπων γένος»:** στὸν μῦθο τοῦ Πρωταγόρα χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὅρος «τὸ ἀνθρώπων γένος» ὡς ἐννοια γενικὴ καὶ ἀναφέρεται στους ἀνθρώπους συνολικὰ. Με τὴν χρῆσι τοῦ συγκεκριμένου ὁρου προβάλλεται ἡ ἀπροκατάληπτη ἐνότητι τοῦ ἀνθρώπινου γένους, τὸ ὁποῖο δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ διακρίσεις καὶ ἀνισότητες που οφείλονται στὴ φύσι. Ὁ Πρωταγόρας με τὴν συγκεκριμένη ἐκφρασι φαίνεται ὅτι υπερασπίζεται τὴν ἀποψη ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι φύσει ἴσοι, ἀλλὰ θέσει ἀνισοι, δηλαδὴ ἡ φύσι προίκισε τούς ἀνθρώπους με τὰ ἴδια γνωρίσματα, ἀλλὰ ἡ κοινωνικὴ συμβίωσι καὶ ὁργάνωσι τελικὰ τούς καθιστὰ ἀνισοι. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἐκφράζει τὸ ἴδιο πρωτοποριακὸ καὶ ἰδεολογικὰ ριζοσπαστικὸ πνεῦμα που χαρακτηρίζει τὶς θέσεις πολλῶν σοφιστῶν γιὰ τὴν ἐνότητι καὶ τὴν ἰσότητι τῶν ἀνθρώπων. Ἰδιαίτερα οἱ σοφιστῆς Ἀντιφῶντας καὶ Ἀλκιδάμας τάχθηκαν κατὰ τῶν κοινωνικῶν καὶ φυλετικῶν διακρίσεων καὶ ὁ Ἰππίας, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὸν Πρωταγόρα (κεφ. ΚΔ'), υπέρ τῆς ἐνότητος τῶν ἀνθρώπων.

Ε. Ο ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΝΕΙ ΟΤΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΕΧΕΙ ΜΕΙΝΕΙ ΑΝΕΦΟΔΙΑΣΤΟΣ

(«Ἀποροῦντι δὲ αὐτῶ ... ἐκ γῆς εἰς φῶς»)

1. Καθὼς ὁ Ἐπιμηθέας βρίσκεται σε ἀδιέξοδο σχετικὰ με τὴν κατάστασι τοῦ ἀνθρώπου (*ἠπόρει, ἀποροῦντι*), ὁ Προμηθέας ἀναλαμβάνει νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὸ ἔργο τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ. Ἀντιλαμβάνεται τότε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπέμεινε γυμνός καὶ ξυπόλητος καὶ χωρὶς στρωσίδια καὶ χωρὶς ὅπλα («*γυμνόν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστροτον καὶ ἄοπλον*»), ὄν χωρὶς δυνατότητα αὐτό-υπεράσπισῆς, τὴ στιγμὴ μάλιστα που πλησίαζε ἡ καθορισμένη μέρα τῆς ἐξόδου τοῦ πρὸς τὸ φῶς. Ὅμως, ἡ ἐξέοδος τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς γῆς, «ἐκ γῆς», στὸ φῶς τοῦ ἡλίου δὲν οφείλεται στὶς ἐτοιμες δυνάμεις ὑπαρξῆς που τοῦ χάρισε ἡ φύσι (Ἐπιμηθέας), ὅπως ἐγινε γιὰ τὰ ἄλλα ζωικὰ εἶδη. Γιὰ τὰ ζωικὰ εἶδη ἡ ἀνοδικὴ πορεία ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς γῆς στὸ φῶς ἦταν ἀπλῶς μιὰ πορεία πρὸς τὴ βιολογικὴ ὑπαρξῆ. Ἀντίθετα, γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἡ πορεία ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς γῆς στὸ φῶς συνιστὰ μιὰ ἀνοδικὴ πορεία ἀπὸ τὶς ἐξαρτήσεις τῆς βιολογικῆς ὑπαρξῆς στὴν αὐτονομία τοῦ νοήμονος ὄντος. Αὐτὸ τὸ ποιοτικὰ διαφοροτικὸ, σε σχέση με τὰ ζωικὰ εἶδη, πέρασμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ γῆ στὸ φῶς, ἀπὸ τὴ βιολογικὴ παρουσία στὴ νοήμονα καὶ αὐτοπροσδιοριζόμενη ὑπαρξῆ, ἀποδίδεται συμβολικὰ με τὴ μορφή τοῦ Προμηθέα. Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται ἀντιληπτό ὅτι, σύμφωνα με τὸν Πρωταγόρα (ἀλλὰ καὶ τὴ σύγχρονη φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία), ὁ ἄνθρωπος ἦταν τὸ πιο ἐλλιπές καὶ τὸ πιο ἀπροστάτευτο ἀπὸ ὅλα τὰ ἐμβια ὄντα ὅσον ἀφορὰ τὸ βιολογικὸ ἐξοπλισμὸ τοῦ, που υποδηλώνεται με τὸ ἐπίθετο «ἀκόσμητον». Ἡ υλικὴ ὑπόστασι καὶ ἡ βιολογικὴ θωράκισι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνίσχυρες στους κινδύνους τοῦ περιβάλλοντος, ὁ ὁποῖος μάλλον βρίσκεται στὸ ἐλεος φυσικῶν δυνάμεων. Ὡστόσο, τὴν ἀποψη ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ πλέον ἀπροστάτευτο ἀπὸ τὰ ζῶα ἐπικρίνει ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο τοῦ *Περὶ ζῶων μοριῶν* (IV, 10) υποστηρίζει ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἦταν τέλεια καὶ «ὄσοι λένε ὅτι εἶναι ἀνυπόδητος, γυμνός, χωρὶς ὀπλισμὸ γιὰ νὰ ἀμυνθεῖ, λαθεῦνουν».

2. **«ἡ εἴμαρμένη ἡμέρα»:** ἡ φράσι αὐτὴ, ὅπως καὶ ἡ φράσι τῆς προηγούμενης ἐνότητος «*χρόνος εἴμαρμένος*», ἀποτελεῖ στοιχεῖο τοῦ μῦθου που προσδιορίζει χρονικὰ τὰ στάδια τῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκφράζει τὸ

πλήρωμα του χρόνου, το πέρασμα από μία εποχή σε άλλη, από μία μορφή ζωής σε άλλη, που δεν είναι ούτε στιγμιαίο ούτε αυτόματο, αλλά υπακούει σε δύναμη αναπότρεπτη, ισχυρότερη και από τους θεούς (ο Όμηρος στην *Ιλιάδα*, Π 441, αναφέρει την *αἴσα* ή *μοῖρα* και ο Αισχύλος στις τραγωδίες του την *Ανάγκη*). Αν αφαιρέσουμε το περίβλημα του μύθου, σημαίνει ότι το πέρασμα σε μια επόμενη φάση εξέλιξης γίνεται κάτω από την πίεση της ανάγκης για επιβίωση ή βελτίωση της ζωής. Ανάλογη είναι η χριστιανική φράση «*ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου*».

Z. Ο ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ ΚΛΕΒΕΙ ΤΙΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΤΗ ΦΩΤΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΦΑΙΣΤΟ ΓΙΑ ΧΑΡΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ («Απορία οὖν σχόμενος ... δωρεῖται ἀνθρώπων»)

1. Όταν ο Προμηθέας αντιλήφθηκε το αδιέξοδο στο οποίο κατέληξε το έργο του Επιμηθέα, αποφασίζει να μπει κρυφά στο εργαστήριο της Αθηνάς και του Ηφαίστου και να κλέψει την «*έντεχνον σοφίαν*» και τη φωτιά που θα βοηθούσαν τον άνθρωπο στην επιβίωση και εξέλιξή του. Η μετάβαση του ανθρώπου από την κατάσταση των βιολογικών εξαρτήσεων στην αναζήτησή της αυτονομίας του συμβολίζεται με τον Προμηθέα και τη φιλόδοξη κλοπή των «*δώρων*» του για τον άνθρωπο από το εργαστήριο της Αθηνάς και του Ηφαίστου. Έτσι η κλοπή δεν κρίνεται ως παράβαση ηθικής φύσεως που δεν έπρεπε να γίνει, αλλά ως ευρηματική πράξη του Προμηθέα – ανθρώπου που υπαγορεύεται από την ίδια την αρχή της αναπλήρωσης στη φύση, η οποία κατηύθυνε και τη μοιρασιά του Επιμηθέα. Τα «*δώρα*» αναπληρώνουν τη φυσική αδυναμία του ανθρώπου στον κόσμο. Η κατ' αναγκαιότητα, λοιπόν, παράβαση έχει πρακτικό αντίκρισμα στον άνθρωπο, καθώς η τεχνική και η γνώση της τέχνης της φωτιάς επιτρέπουν στον άνθρωπο να επινοεί τα *πρός τό ζῆν* και να εφαρμόζει πρακτικά τις επινοήσεις του. Ο άνθρωπος είναι σε θέση με τις δύο αυτές κατακτήσεις να μετασχηματίζει τους σχεδιασμούς και τις επινοήσεις του σε πρακτικό πρόγραμμα ζωής.

Ειδικότερα η κατάκτηση τεχνικής συνδέεται με **την ανάπτυξη τεχνικών δεξιοτήτων, την οργάνωση της εργασίας** ως κατασκευαστικής διαδικασίας, για παράδειγμα σπιτιών, όπλων, εργαλείων, με **την επινοήση συμβολικών συστημάτων επικοινωνίας** και αντιμετώπισης καθημερινών αναγκών, πχ. γλώσσα, γραφή, αρίθμηση, με **την καλλιέργεια**, πχ. γης, και με **την αγωγή**, καθώς όλα αυτά δεν είναι εξωτερικά προς τη φύση του ανθρώπου, αλλά την επηρεάζουν και οδηγούν τον άνθρωπο σταδιακά σε έλεγχο των παθών και οργάνωση της άμυνάς του προς τους άλλους.

Η μυθική μορφή με την οποία ο Πρωταγόρας ντύνει την άποψή του για τη γένεση του πολιτισμού δεν μας επιτρέπει να πάρουμε κάθε λέξη του τοις μετρητοίς. Πρόκειται βέβαια για συμβολισμούς και θα πρέπει να δούμε την επέμβαση του Προμηθέα ως φάση της εξέλιξης, στην οποία δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την επιβίωση του ανθρώπου και την προσαρμογή του στο φυσικό περιβάλλον, πραγματοποιείται η γένεση των τεχνών και σχηματίζονται οι πρώτες κοινωνίες. Δεν πρόκειται δηλαδή για γνώσεις χορηγημένες εκ των προτέρων ως ολοκληρωμένο σύνολο, *a priori*. Στην προηγούμενη φάση του Επιμηθέα συντελείται ο βιολογικός σχηματισμός του ανθρώπου και στη φάση του Προμηθέα εκδηλώνεται ο πνευματικός σχηματισμός του, ο οποίος τον ορίζει άλλωστε ως είδος. Η ερμηνεία αυτή συμφωνεί με την άποψη των σοφιστών και του Πρωταγόρα ότι όλα είναι προϊόντα της πείρας που συσσωρεύεται με την πάροδο του χρόνου, δηλαδή πρόκειται για επώδυνες, δύσκολες και κοπιαστικές κατακτήσεις του ανθρώπου μέσα στον χρόνο.

Παράλληλα για τα προμηθεϊκά δώρα υπάρχει και η ερμηνευτική άποψη (κύριος εκφραστής της ο W.K.C. Guthrie, *Οι Σοφιστές*, ΜΙΕΤ 1991, σελ. 90-95) ότι οι τεχνικές γνώσεις δίνονται στον άνθρωπο εκ των προτέρων ως ολοκληρωμένο σύνολο, *a priori*, και όχι ως θησαύρισμα σταδιακής πείρας μέσα στους αιώνες. Η ερμηνεία αυτή στηρίζεται στο ότι τα δώρα δίνονται πριν ο άνθρωπος βγει στο φως, τη στιγμή της δημιουργίας του, και συνεπώς τα προϋποθέτει για τη δημιουργία πολιτισμού. Ισοδυναμούν με τη *δεξιότεχνία* (*σύνεσις* στον Ευριπίδη) που δωρίζουν οι θεοί στον άνθρωπο σύμφωνα με τον Αισχύλο και τον Ευριπίδη.

2. Τα δώρα του Προμηθέα στο ανθρώπινο γένος:

- α. «*έντεχνος σοφία*»: το επίθετο «*έντεχνος*» υποδηλώνει αυτόν που είναι μέσα στα όρια της τέχνης, τον έμπειρο, τον επιδέξιο. Στη φράση «*έντεχνος σοφία*», η λέξη «*σοφία*» υποδηλώνει τη σοφία που εμπεριέχει την τέχνη, τη σοφία που συμπορεύεται με την τέχνη, τις τεχνικές γνώσεις. Αρχικά η έννοια της σοφίας έχει κυρίως να κάνει με τη δεξιότητα και την εμπειρία σε κάποια τέχνη, την αρχιτεκτονική, τη γλυπτική, τη μεταλλουργία, την ιατρική, κ.τ.λ. Ο προσδιορισμός «*έντεχνος*» επιτρέπει εδώ στον Πρωταγόρα να διευκρινίσει, επομένως, πως αυτού του είδους τη σοφία εννοεί και όχι αυτή που συνδέουμε με τη γνώση των επιστημών και τη φιλοσοφία, δηλαδή τις θεωρητικές γνώσεις. Ως προς τις καλές τέχνες, η έντεχνη σοφία δεν σχετίζεται με τη σύλληψη της ιδέας ενός καλλιτεχνικού έργου, αλλά με την αναγκαιότητα χρήσης τεχνικών γνώσεων και εργαλείων για τη δημιουργία κάποιων από αυτά (πχ. αρχιτεκτονική, γλυπτική). Κατανοούμε, λοιπόν, τον όρο ως **τεχνογνωσία**, η οποία επιτρέπει στον άνθρωπο να προβεί σε

επινοήσεις και εφαρμογές σωτήριες για τη ζωή του που προωθούν την εν γένει παρουσία του στον κόσμο. Ειδικότερα, η τεχνογνωσία συνδέεται με τις **τεχνικές δεξιότητες** και την **κατασκευαστική ικανότητα** του ανθρώπου. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος είναι σε θέση να συλλάβει και να οργανώσει τη διαδικασία της **εργασίας**, η οποία συμπυκνώνει με τον καλύτερο τρόπο το άλμα του πρώην, απλώς «ζωικού οργανισμού» σε ήδη άνθρωπο που αποδεσμεύεται σταδιακά από τις αλυσίδες της βιολογικής νομοτέλειας και προνοεί για τις επόμενες στιγμές της ζωής του. Συνδεδεμένη με τη διαδικασία της εργασίας είναι η **διαδικασία κατασκευής και επινόησης, καλλιέργειας και αγωγής**. Με την κατασκευαστική και επινοητική ικανότητα ο άνθρωπος δίνει υπόσταση στους σχεδιασμούς του και τα ευρήματα του νου του, κατασκευάζοντας σπίτια, σκεύη, εργαλεία, όπλα, αλλά και προβαίνει σε επινοήσεις συμβολικών συστημάτων όπως η γλώσσα, η γραφή, η αρίθμηση, που διευρύνουν τα όρια της ελευθερίας του σε σχέση με τη βιολογική αιτιότητα. Με την **καλλιέργεια** (γης, γραμμάτων, τεχνών και καλών τεχνών) και την **αγωγή** διαμορφώνει σκόπιμα τις προϋποθέσεις για παραγωγή έργων και μέσω και για νέες δημιουργίες μέσα από την αξιοποίηση εργαλείων και γνώσεων τεχνικής. Όμως, η συνολική διαδικασία γίνεται συγχρόνως και τρόπος αγωγής της φύσης του, τρόπος εξέλιξης και διαμόρφωσής του, καθώς περιέρχεται στη θέση να ελέγξει τα πάθη του, να τιθασεύσει το ένστικτο και να οργανώσει τις άμυνες του εαυτού του στον αγώνα επιβίωσης.

β. «ἔμπυρος τέχνη»: Η φωτιά, η πρώτη μεγάλη πηγή ενέργειας που έμαθε να μεταχειρίζεται ο άνθρωπος, εύλογα τοποθετείται στη βάση όλων των έως τότε τεχνολογικών κατακτήσεων. Ως πηγή ενέργειας υπήρξε αναγκαία συνθήκη για να οδηγηθεί ο άνθρωπος στα υψηλά τεχνικά επιτεύγματα και να αντισταθμίσει με αυτά τη φυσική αδυναμία του. Η «ἔμπυρος τέχνη» εκφράζει την εφαρμοσμένη, την κατασκευαστική εκδήλωση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η «ἔμπυρος τέχνη» είναι η πρακτική εφαρμογή των τεχνικών γνώσεων κυρίως με τη χρήση της φωτιάς, καθώς είναι γνωστό ότι πολλά υλικά, όπως τα μέταλλα, μπορούν να γίνουν αντικείμενο κατεργασίας με τη χρήση της φωτιάς. Ο Πρωταγόρας, λοιπόν, πρέπει να είχε στο μυαλό του αυτό που σήμερα ονομάζουμε **τεχνολογία**, τηρουμένων των αναλογιών. Εννοούμε, βέβαια, μια **τεχνολογία** προσαρμοσμένη στα μέσα και τις δυνατότητες της εποχής. Με την κλοπή της φωτιάς, που συμβολίζει επιπλέον τη δημιουργικότητα, τη ζωτικότητα και τη φαντασία, αφηρώντας τις άλογες και αυθαίρετες αποφάσεις του Δία, ο Προμηθέας εκφράζει και ενισχύει την ορθολογική πίστη ότι ο άνθρωπος μπορεί με τη γνώση και την πράξη να κυριαρχήσει πάνω στη φύση, να την αλλάξει και να καλυτερέψει τη ζωή του.

Η. ΑΠΡΟΣΙΤΗ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

(«Τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ... φοβεραὶ ἦσαν»)

1. Τα δώρα του Προμηθέα συνετέλεσαν στο να αποκτήσει ο άνθρωπος «**τὴν περὶ τὸν βίον σοφίαν**», χρήσιμες δηλαδή γνώσεις, προκειμένου να αντισταθμίσει τις ελλείψεις των εφοδίων που είχαν δοθεί στα υπόλοιπα ἔμβια ὄντα. Ο Πρωταγόρας όμως θεωρεί σκόπιμο να αναφέρει στο σημείο αυτό της αφήγησης ότι ο Προμηθέας δεν μπόρεσε να δώσει στους ανθρώπους την πολιτική τέχνη, το υψηλότερο και καλύτερο δώρο, φυλαγμένο από τον ίδιο τον Δία, αλλά με την πράξη κλοπής περιορίστηκε στο δώρο της τεχνογνωσίας, ευεργετικό βέβαια, αλλά κατώτερο. Γίνεται σαφές ότι η πολιτική τέχνη είναι ανώτερη κατάκτηση, η οποία στον μύθο χαρακτηρίζει την κοινότητα των θεών και όχι των ανθρώπων, και αποτελεί στοιχείο εξουσίας του Δία απέναντι στους άλλους θεούς και τον κόσμο. Η παρουσίασή τους ως δώρων των θεών και όχι ως ανακαλύψεων του ανθρώπου μπορεί να θεωρηθεί και ως ένδειξη σεβασμού προς αυτούς και προσπάθεια αποφυγής ὕβρης εκ μέρους των ανθρώπων.

Ιδιαίτερης σημασίας είναι η άποψη που συνάγεται από τον μύθο και αποδίδεται στον Πρωταγόρα ότι στην προϊστορία του ανθρώπινου γένους προηγήθηκε η κατάκτηση τεχνικής πρόσφορης για τον βιοπορισμό του και ακολούθησε η κατάκτηση της πολιτικής τέχνης. Άρα η κατάκτηση της τεχνικής από τον άνθρωπο, που χαρακτηρίζεται σαν τιτανική πράξη κλοπής, συνέβη σε μια πρώιμη φάση, προκοινωνική και δείχνει τις τότε δυνατότητες του ανθρώπινου πνεύματος. Αντίθετα, η πολιτική ήταν ακόμη απρόσιτη σχεδόν στο ανθρώπινο πνεύμα και κατακτήθηκε σε υστερότερη στιγμή της ιστορίας του ανθρώπου και αφού είχαν διαμορφωθεί οι κατάλληλες συνθήκες.

2. «**Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ ἦσαν**»: οι φύλακες του Δία ήταν η Βία και το Κράτος, που αναφέρονται τόσο στη *Θεογονία* του Ησιόδου όσο και στον *Προμηθέα Δεσμώτη* του Αισχύλου. Πρόκειται για τα όργανα εξουσίας του Δία. Στον μύθο του Πρωταγόρα συμβολίζουν τη δυσκολία και τις επίπονες προσπάθειες του ανθρώπινου γένους να αποκτήσει την πολιτική τέχνη, τις γνώσεις δηλαδή για την οργάνωση κοινωνιών και για την ανάπτυξη πνευματικού πολιτισμού. Ἐμμεσα προβάλλει την αξία και τη σημασία της τέχνης που υπόσχεται ότι διδάσκει στους νέους της Αθήνας.

Θ. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΜΗΘΕΑ

(«εἰς δὲ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ... δίκη μετῆλθεν»)

1. Στην εξέλιξη του μύθου και στο εδάφιο «Τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ... ἐκ τούτου εὐπορία μὲν ἀνθρώπῳ τοῦ βίου γίγνεται» παρατηρούμε την επιμονή του αφηγητή στη σημασία των «δώρων» («περὶ τὸν βίον σοφίαν ... εὐπορία μὲν ἀνθρώπῳ τοῦ βίου»). Η δυναμική της ιστορίας είναι φανερή: πιο πάνω από την τεχνική είναι η πολιτική, αλλά όχι ακόμη για τον άνθρωπο. Προηγείται η επίλυση ζωτικών αιτημάτων των υλικών συνθηκών ύπαρξης του ανθρώπου, η οποία στη συνέχεια του επιτρέπει να σκεφτεί για τα επιτεύγματά του, την κυριαρχία του στη φύση και την προαγωγή των συνθηκών ζωής του. Κάθε στάδιο προετοιμάζεται από το προηγούμενο και προετοιμάζει το επόμενο σε μια δυναμική πορεία, όπου η κάθε κατάκτηση γίνεται βάση για την επόμενη με πολύ κόπο και με μεγάλο τίμημα κάποιες φορές, οπωσδήποτε καθόλου ανώδυνα. Κάθε επίτευγμα απαιτεί θυσίες ανυπολόγιστες σε μια πορεία συνεχούς αναζήτησης του καλύτερου. Και αυτή τη διπλή διάσταση της επιτυχίας και του τιμηματός της υπενθυμίζει η λιτή αναφορά στην τιμωρία του Προμηθέα. Το επίτευγμα για να έχει αξία και διάρκεια προϋποθέτει αυταπάρηση και ανιδιοτέλεια και αυτό το υπαινίσσεται η φράση του Πρωταγόρα στην οποία φαίνεται ότι ο θεός που λυπήθηκε τους ανθρώπους και έκλεψε τη φωτιά, τιμωρήθηκε για την πράξη του.

2. «εἰς δὲ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ Ἥφαιστου οἶκημα τὸ κοινόν»: σύμφωνα με τη μυθολογία, ο Ἥφαιστος και η Αθηνά συνδέονταν πολύ στενά μεταξύ τους. Μάλιστα, σε πολλά μέρη της αρχαίας Ελλάδας οι δύο θεοὶ λατρεύονταν μαζί σε κοινές γιορτές, όπως αυτές των Απατουρίων και Χαλκείων, ενώ υπήρχαν και κοινὰ ιερά που αφιερώνονταν σε αυτούς, όπως αυτό στην Αγορά της αρχαίας Αθήνας. Ειδικότερα, η Αθηνά γεννήθηκε από το κεφάλι του Δία, ήταν η θεά της σοφίας και των τεχνῶν και αντιπροσώπευε τη γνώση. Ο Ἥφαιστος ήταν γιος του Δία και της Ἥρας, λατρευόταν ως θεός της φωτιάς και αντιπροσώπευε τις πρακτικές γνώσεις. Επιπλέον, η Αθηνά ήταν παιδαγωγός του γιου του Ἥφαιστου, του Εριχθονίου. Η αναφορά του Πρωταγόρα στην Αθηνά και τον Ἥφαιστο και στο εργαστήρι τους συνιστά και έναν σαφή υπαινιγμό οργάνωσης της θεϊκῆς κοινότητας στη βάση ενός «καταμερισμοῦ των εργασιῶν», όπου ο Δίας κατέχει την ὑψιστή πολιτική τέχνη, ενώ η Αθηνά και ο Ἥφαιστος καταγίνονται με τέχνες συνδεδεμένες με την αντιμετώπιση των καθημερινῶν αναγκῶν επιβίωσης, την πρακτικὴ επινοητικότητα και την κατασκευαστικὴ ικανότητα.

3. Η τιμωρία του Προμηθέα «Προμηθέα δὲ ... κλοπῆς δίκη μετῆλθεν»:

- α. Ο Προμηθέας τιμωρήθηκε σκληρὰ για την πράξη κλοπῆς που ἔκανε ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀνθρώπινο γένος. Στὸ κείμενο ἀναφέρεται πολὺ λιτὰ ὅτι ὁ Προμηθέας δικάστηκε γιὰ κλοπὴ ἐξαιτίας τῆς ἀπρονοησίας τοῦ ἀδερφοῦ του, τοῦ Ἐπιμηθέα. Ὁ Πρωταγόρας συνδέει τὴν ἀφήγησή του με τὴ γνωστὴ μυθικὴ ἀφήγηση γιὰ τὴν τιμωρία τοῦ Προμηθέα, τὴν ὁποία παραλείπει ὡς γνωστὴ «ἥπερ λέγεται». Βέβαια, ἄλλες πηγές ἀναφέρουν ὅτι ὁ Δίας, ὀργισμένος ἀπὸ τὴν πράξη του, τοῦ ἐπέβαλε μιὰ σκληρότατη τιμωρία: τὸν ἔδεσε με ἀλυσίδες σὲ ἕναν βράχο τοῦ Καυκάσου καὶ ἔστειλε ἕναν γυπαετὸ νὰ του κατασπαράζει τὸ σκῶτι, τὸ ὁποῖο ξαναγινόταν τὴ νύχτα. Ἀπὸ τὸ μαρτύριο αὐτὸ, που ἐπαναλαμβάνονταν καθημερινά, τὸν ἀπάλλαξε ὁ Ἡρακλῆς σκοτώνοντας τὸ σαρκόβορο πουλί.
- β. Ἡ λέξη «δίκη» μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ με τὶς ἐξῆς σημασίες:
- τὸ ὀρθό, τὸ δίκαιο, ἡ συνήθεια πὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν ὀρθὴ χρῆση τῶν πραγμάτων, τὸ ἔθιμο,
  - ἡ καλὴ συνήθεια, ἡ τάξη, ἡ ἁρμονία, τὸ δίκαιο,
  - ἡ κρίση, ἡ γνώμη, ἡ ἀπόφαση,
  - κάθε ἐνέργεια πὺ ἀποσκοπεῖ στὴ διατήρηση καὶ ἀπονομὴ τοῦ νόμου,
  - ἡ δικαστικὴ διαδικασία, ἡ ἐκδίκαση μιᾶς ἀπόφασης καὶ
  - ἡ δικαστικὴ ἀπόφαση, ἡ τιμωρία, τὸ πρόστιμο.

I. ΕΚΦΡΑΣΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

(στὶς διδακτικὲς ἐνότητες B4 καὶ B5)

Αισθητικὰ ὁ μῦθος τοῦ Πρωταγόρα παρουσιάζει συνδυασμὸ στοιχείων λαϊκοῦ ὕφους καὶ περὶτεχνης συσσώρευσης ποιητικῶν ἐκφράσεων καὶ σχημάτων λόγου. Αὐτὸς ὁ τρόπος γραφῆς ἀπὸ τὴ μιὰ ἀκολουθεῖ τὸ περίτεχνο ὕφος τῶν σοφιστῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἀφέλεια καὶ φυσικότητα τοῦ λαϊκοῦ τρόπου ἐκφρασης πὺ ταιριάζει στὴν ἀφήγηση τοῦ μῦθου. Πιο συγκεκριμένα, στὴ B4 καὶ B5 διδακτικὴ ἐνότητα μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε:

- Στοιχεῖα λαϊκοῦ ὕφους στὴ B4 καὶ B5 διδακτικὴ ἐνότητα:

- Ἡ φράση: «Ἦν γὰρ ποτε χρόνος».
- Ἀπλὴ σύνταξη (μικροπερίοδος λόγος, παρατακτικὴ σύνδεση, ἐπαναλήψεις κυρίως ρημάτων, συχνὴ χρῆση τοῦ «οὖν» καὶ τοῦ «ἐπειδὴ»).

- Παραδείγματα ποιητικών εκφράσεων: χρόνος ἦλθεν, γῆς ἔνδον, ἄοπλον φύσιν, σμικρότητι ἤμπισχεν, πτηνὸν φυγὴν, τῷδε αὐτῷ (αντί αὐτῷ τούτῳ), αἰστωθείη, ἀλληλοφθοριῶν, διαφυγὰς ἐπήρκεσε κ.ά

- Σχήματα λόγου:

- **Σχήμα χιασμού:** «ἐκ γῆς καὶ πυρὸς ... ὅσα πυρὶ καὶ γῆ»
- **Ρητορικά σχήματα (δισυμμετρίες):** «ἴκανοῖς μὲν ἀμῦναι χειμῶνα, δυνατοῖς δὲ καὶ καύματα»
- **Σχήμα λιτότητας:** «οὐδὲ πᾶν τι» ἀντί «ἐλάχιστα»: τονίζει την απρονοησία του Επιμηθέα ως αποτέλεσμα της πνευματικής του κατωτερότητας.
- **Αντιθέσεις: α.** «... τὰ μὲν ἄλλα ζῶα ἐμμελῶς πάντων ἔχοντα, τὸν δὲ ἄνθρωπον γυμνόν τε ...»: τονίζεται η διαφορά του ανθρώπου από τα άλλα ζῶα ὅσον αφορά την κατανομή εφοδίων, **β.** «... ἐκ γῆς εἰς φῶς»: η ἀντίθεση τονίζει την ἐξοδο ἀπὸ το σκοτάδι τῆς ἀφάνειας καὶ τῆς ἀνυπαρξίας στο φῶς τῆς ὑπαρξίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνοδική πορεία ἀπὸ τὸν σκοτεινὸν κόσμον τῶν βιολογικῶν ἐξαρτήσεων στο φῶς τῆς γνώσης που κατακτᾶ σταδιακὰ καὶ με ἀγῶνες τὸ νοήμον ον.
- **Πολυσύνδετο σχήμα:** «... γυμνόν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστρωτον καὶ ἄοπλον»: τονίζονται οἱ ἐλλείψεις τοῦ ἀνθρώπου σε σχέση με τὰ ἄλλα ἐμβία ὄντα.
- **Βραχυλογία:** «ἦν γὰρ παρὰ τῷ Διὶ» ἀντί «ἦ γὰρ πολιτικὴ τέχνη ἦν παρὰ τῷ Διὶ».

Β6 Διδακτική Ενότητα

Ο πρωταγόρειος μύθος: το δώρο του Δία (η πολιτική αρετή ως κοινή και αναγκαία ιδιότητα των ανθρώπων) ΠΛΑΤΩΝ, Πρωταγόρας, 322a – 323a

Α. ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

- δημιουργική τέχνη = οι τεχνικές γνώσεις.
- ιδιώτης = απλός πολίτης, ο μη ειδικός.
- δημιουργοί = οι ειδικοί, όσοι έχουν ειδικές ή τεχνικές γνώσεις.
- ως προσήκον = με την ιδέα ότι ταιριάζει (αιτιολογική μετοχή υποκειμενικής αιτιολογίας).

Β. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- βωμούς < βαίνω: ακροβάτης, ανάβαση, αναβάτης, βάδην, βαθμός, βάθρο, βάση, βατήρας, βατός, βήμα, βηματοδότης, διάβαση, διαβάτης, διάβημα, δύσβατος, έμβασμα, επιβάτης, κατάβαση, παραβάτης, πρόσβαση.
- ύποδέσεις < ύπὸ + δέω (= δένω): δέμα, δέσιμο, δέσιμος, δεσμός, δεσμοφύλακας, δεσμώτης, διάδημα, επίδεσμος, περιέδση, υπόδημα.
- τέχνη < τίκτω: απότοκος, αρχιτεκτονική, άτεκνος, άτεχνος, έντεχνος, επιτόκιο, επίτοκος, περιτέχνος, τεκνοποίηση, τέκτονας, τεχνικός, τεχνίτης, τεχνοκράτης, τεχνολογία, τεχνολογία, τεχνοτροπία, τοκετός, τόκος.
- ίκανή < ίκνούμαι: ανέφικτος, άφιξη, εφικτός, ικανοποίηση, ικανοποιητικός, ικανός, ικανότητα, ικανώς, ικεσία, ικετευτικός, ικετεύω, ικετήριος, ικέτης, προίκα.
- βοηθός < βοή + θέω (= τρέχω): αβοήθητος, βοήθεια, βοήθημα, βοηθητικός, βοηθώ, υποβοήθηση.
- σκεδαννύμενοι < σκεδάννυμαι: διασκεδάση, διασκεδαστής, διασκεδαστικός, σκέδασις.
- δείσας < δέδοικα ή δέδια < δείδω: δειλία, δειλός, δεινός, δεινότητα, δεισιδαιμονία, δέος, επιδείνωση, πάνδεινα, περιδείξ.
- κόσμος: απόκοσμος, διακόσμηση, διάκοσμος, κόσμημα, κοσμηματοπώλης, κοσμητής, κοσμητικός, κοσμητολογία, κοσμήτορας, κοσμητός, κοσμήτωρ, κοσμικός, κοσμικότητα, κόσμιος, κοσμιότητα, κοσμίως, κοσμογονία, κοσμογυρισμένος, κοσμοκαλόγερος, κοσμοκράτορας, κοσμολογικός, κοσμοναύτης, κοσμοπλημμύρα, κοσμοπολίτης, κοσμοπολίτικος, κοσμοσυρροή, κοσμά, μικρόκοσμος, υπόκοσμος.
- δόση < δίδωμι: αιμοδότης, ανδράποδο, ανέκδοτος, αποδοτικός, δόση, δοσίλογος, δοσολογία, δότης, δοτός, δωρεά, δώρημα, δώρο, δωροδοκία, δωροδότης, δωροθέτης, δωσίλογος, έκδοση, εκδοτικός, ενδοτικός, ηλεκτροδότηση, καταδότης, λογοδοσία, μετάδοση, μεταδοτικός, μισθοδοσία, παράδοση, σηματοδότης.
- νείμω < νέμω: αγορανομία, ανομία, απονομή, αστυνομία, αστυνομικός, αστυνόμος, αυτονομία, αυτόνομος, δασονομία, δασονόμος, διανομέας, διανομή, εξοικονόμηση, κατανομή, νέμεση, νομαδικός, νομάς, νομή, νομική, νομικός, νόμισμα, νομισματικός, νομοθεσία, νομοθέτης, νομομαθής, νομός, νομός, νομοσχέδιο, νομοταγής, οικονομία, οικονόμος, παρανομία, παράνομος, ταξινόμηση, τροχονόμος, υπόνομος, χειρονομία.
- έχων < έχω: ακατάσχετος, ανακωχή, ανεκτός, ανθεκτικός, ανοχή, αντοχή, αποχή, διπλωματούχος, εκεχειρία, ένοχος, έξη, εξής, εξοχή, ευεξία, εφεκτικός, εχεμύθεια, εχέμυθος, εχέφρων, ηνίοχος, κατεχόμενα, κατοχή, κάτοχος, καχεκτικός, καχεξία, κληρούχος, μετοχή, μέτοχος, νουνεχής, οχυρό, παροχή, πάροχος, πολιούχος, προνομιούχος, ραβδούχος, συνεχής, σχέδιο, σχεδόν, σχέση, σχετικός, σχήμα, σχολείο, υπέροχος, χερσόκτιο, χτικιό.
- ιατρικήν < ίαομαι-ώμαι: ανιάτος, ίαμα, ιαματικός, ίαση, ίασιμος, ιατός, ιατρείον, ιατρός.
- θῶ < τίθημι: αδιαθεσία, ανάθεμα, αντίθετος, απόθεμα, αποθηκάριος, αποθήκη, διάθεση, διαθήκη, έκθεμα, έκθεση, εκθέτης, έκθετος, εμπρόθετος, επίθεση, επιθετικός, θέμα, θεμέλιο, θεμελιώδης, θέση, θεσμός, θετός, θήκη, κατάθεση, καταθέτης, νουθεσία, παράθεμα, παράθεση, παρακαταθήκη, πρόσθετος, σύνθεση, συνθετικός, σύνθετος, συνθήκη, τοποθεσία, υιοθεσία, υπερθετικός, υποθετικός.
- ἴωσιν < ἔρχομαι-εἶμι: ανεξίτηλος, διέλευση, εισιτήριο, ελευθερία, έλευση, Ελευσίνα, εξιτήριο, έπηλυς, ερχομός, ισθμός, οδός, προσέλευση, προσηλυτισμός, προσήλυτος, προσιτός.
- σωφροσύνης < σώφρων < σῶς (= σῶος) + φρήν: ευφροσύνη, εχέφρων, παραφροσύνη, παράφρων, σχιζοφρένεια, σωφρονιστικός, σωφρονίζω, σωφρονισμός, σωφρονιστής, σωφρονώ, σωφρόνως, φρενίτιδα, φρενοβλαβής, φρενοκομείο.

- **ἀρετή < ἀραρίσκω (= τακτοποιώ, προετοιμάζω, συνδέω):** ἀρέσκεια, ἀρεστός, ἀρθρο, ἀριθμός, ἀριστείο, ἀριστοκρατία, ἀριστος, ἀρμα, ἀρμονία, ἀρμός, δυσἀρέσκεια, ἐνάρετος, πανάρετος, φιλαρέσκεια.

Γ. ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Χάρη στη φωτιά και στις τεχνικές γνώσεις, που τους χάρισε ο Προμηθέας, οι άνθρωποι μπόρεσαν να αναπτύξουν θρησκεία, γλώσσα, υλικό και τεχνικό πολιτισμό. Επειδή όμως κινδύνευαν να αφανιστούν από τα θηρία, άρχισαν να συγκεντρώνονται και να κατοικούν πολλοί μαζί προκειμένου να τα αντιμετωπίσουν, αλλά η έλλειψη πολιτικής αρετής είχε ως αποτέλεσμα να αδικεί ο ένας τον άλλον και να μην είναι δυνατή η συμβίωση. Επειδή λοιπόν ο Δίας φοβήθηκε για το μέλλον του ανθρώπινου γένους, έστειλε τον Ερμή να φέρει στους ανθρώπους την αιδώ και τη δίκη, μέσα απαραίτητα για την πολιτική συγκρότηση των κοινωνιών και την αρμονική συνύπαρξη των ανθρώπων σε κάθε πτυχή έκφρασης των κοινωνικών μορφωμάτων. Η εντολή του ήταν να συμμετέχουν όλοι ανεξαιρέτως σ' αυτές. Γι' αυτό, λοιπόν, και οι Αθηναίοι θεωρούν ότι όλοι οι πολίτες είναι αρμόδιοι να εκφέρουν γνώμη σε θέματα πολιτικής αρετής.

Δ. ΤΟ ΠΡΟΜΗΘΕΪΚΟ ΣΤΑΔΙΟ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

1. Τα «δώρα» του Προμηθέα καθιστούν τον άνθρωπο ικανό να επεμβαίνει στη φύση, να προσπαθεί να την αλλάξει και να καλυτερέψει τη ζωή του. Ο Προμηθέας έδωσε στον άνθρωπο τη δυνατότητα όχι απλώς να επιβιώσει, αλλά και να διαφοροποιηθεί από τους άλλους ζωικούς οργανισμούς, δημιουργώντας θεμελιώδεις μορφές πολιτισμού, «πρώτον μὲν... τροφὰς ἤϋρετο.» Η βασική αρχή που προϋποτίθεται στον μύθο για τον Προμηθέα είναι ότι ο άνθρωπος δημιουργεί τον εαυτό του και τον κόσμο του. Το παράδειγμα του Προμηθέα εκφράζει επίσης τα αιτήματα του ανθρωπισμού, καθώς ο Προμηθέας αναπτύσσει και ενισχύει το ανεξάρτητο και φιλόανθρωπο ήθος του με την πρόθεση να απαλλάξει τους συνανθρώπους του από την υποταγή στη φύση, δηλαδή σε μια άλογη μορφή αυθεντίας. Έτσι χρησιμοποιώντας ο άνθρωπος την πρακτική νοημοσύνη του εξασφάλισε τροφή, στέγη, ενδυμασία, ακόμη περισσότερο άρθρωσε λόγο και αισθητοποίησε τη μεταφυσική του αγωνία σε θρησκευτικά σύμβολα, με τα οποία εκδηλώνεται εντονότερα η διαφορά του είδους του από τα άλλα έμβια όντα και η έλλογη ιδιότητά του.

Όμως όλα αυτά τα επιτεύγματα του ανθρώπου, τα οποία ο Πρωταγόρας παρουσιάζει με αξιολογική σειρά και όχι χρονική, εντάσσονταν σε ένα καθαυτό προ-ηθικό στάδιο της πολιτισμικής εξέλιξης. Όσα είχαν επιτευχθεί ήταν σημαντικά, αλλά δεν ήταν και πανάκεια. Απέβλεπαν κυρίως στην αυτοσυντήρηση των ανθρώπων, οι οποίοι ζούσαν διασκορπισμένοι, και στο πλαίσιο αυτό εκδηλώθηκαν οι πρώτες ομάδες συμβίωσης χωρίς όμως σταθερές δομές, για να αντιμετωπίσουν τις επιθέσεις των ζώων. Ωστόσο η ιδιότυπη αυτή εκδήλωση κοινωνικότητας δεν συνοδεύονταν από πολιτική οργάνωση και αυτό πρακτικά σήμαινε ότι οι άνθρωποι γίνονταν επιθετικοί και βίαιοι μεταξύ τους και συνεπώς επικίνδυνος ο ένας για τον άλλον. Έτσι μαζί με τον φυσικό κίνδυνο από τα άγρια θηρία ο άνθρωπος αντιμετώπιζε τώρα και τον κοινωνικό κίνδυνο που απέρρεε από την τυχαία και χωρίς οργάνωση συνύπαρξή του με τους ομοίους του. Ακόμη μία φορά ήταν αντιμετώπος με την πρόκληση της επιβιώσής του.

2. Οι πολιτισμικές κατακτήσεις του ανθρώπου:

- βωμοί και αγάλματα θεών
- φωνήν και όνόματα
- οικήσεις
- έσθητας
- ύποδέσεις
- στρωμνάς
- εκ γής τροφὰς

Η σειρά με την οποία αναφέρονται οι πολιτισμικές κατακτήσεις του ανθρώπου δεν είναι χρονική αλλά αξιολογική, κατιούσας κλίμακας. Έτσι, προτάσσονται η θρησκεία και η γλώσσα (πνευματικός πολιτισμός) και ακολουθούν κατασκευές και επινοήσεις για την ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών του ανθρώπου (υλικός πολιτισμός). Η σειρά είναι κατιούσα, αφού αρχίζει με το πνευματικά υψηλότερο, τη θρησκεία, και τελειώνει με το υλικά κατώτερο και πλέον αυτονόητο, την τροφή. Για τον λόγο αυτόν άλλωστε τα επιρρήματα «πρώτον» και «έπειτα» πρέπει να τα εννοήσουμε με αξιολογική και διαιετική σημασία και όχι χρονική.

3. «Έπειδή δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας»: στο πλαίσιο του μύθου η φωτιά αποτελεί το θεϊκό μερίδιο που είχαν την τύχη, χάρη στην παρέμβαση του Προμηθέα, να λάβουν οι άνθρωποι. Είναι θεϊκό **α.** γιατί το κατείχαν ως τότε μόνο οι θεοί, **β.** γιατί οι άνθρωποι το απέκτησαν με θεϊκή παρέμβαση του Προμηθέα, **γ.** γιατί, επιτρέποντας στον άνθρωπο να αναπτύξει πολιτισμό, του επέτρεψε κατά συνέπεια να αναγνωρίσει την ύπαρξη

των θεών. Η πρώτη, με την έννοια της κορυφαίας, και άμεση συνέπεια του δώρου της φωτιάς, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, είναι ακριβώς η εμφάνιση της θρησκείας.

Η φωτιά αλλά και οι τεχνικές γνώσεις, η «έντεχνος σοφία», επέτρεψαν στον άνθρωπο να δημιουργήσει τεχνικό πολιτισμό, μεταβάλλοντας την όψη της φύσης, κατά κάποιο τρόπο σαν δημιουργός-θεός. Η μεταμορφωτική δύναμη του στοιχείου της φωτιάς θεωρούνταν αποκλειστικό κτήμα των θεών, δηλαδή στοιχείο της θεϊκής ουσίας και ένα από τα μυστικά της δύναμής τους. Η έννοια της φωτιάς ως δυναμογόνου φυσικού στοιχείου απασχολεί ήδη τον Ηρόδοτο (ἀείζων πῦρ).

4. «πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρῦσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν»: ο Πρωταγόρας αρχίζει την παρουσίαση των κατακτήσεων του ανθρώπου από τη θρησκεία, παρά τον θρησκευτικό αγνωστικισμό του. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί αρχικά με βάση την ανάγκη συνοχής του μύθου (θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρῦσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν) και λογικής αλληλουχίας των νοημάτων του μύθου. Δηλαδή, εφόσον οι άνθρωποι πήραν μέρος σε κάτι που μέχρι τότε ανήκε μόνο στους θεούς, σύμφωνα με τον μύθο, αυτό τους οδήγησε στην πίστη ότι υπάρχουν θεοί και ότι οι άνθρωποι έχουν πνευματική συγγένεια με αυτούς. Αποτέλεσμα ήταν να αναπτύξουν θρησκεία και θρησκευτική τέχνη.

Επιπλέον η πρόταξη θρησκευτικής συμπεριφοράς («ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρῦσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν») και θρησκευτικού συναισθήματος («θεοὺς ἐνόμισεν») μπορεί να ερμηνευθεί και ως προβολή του υψηλότερου σημείου ανάπτυξης που παρουσίασε το ανθρώπινο είδος στο προμηθεϊκό στάδιο. Αυτό σημαίνει ότι ο Πρωταγόρας αξιολόγησε τη θρησκεία ως πολύ σημαντική κατάκτηση του ανθρώπου ανάμεσα στις άλλες, γιατί δείχνει ότι ο άνθρωπος απέκτησε εξελικτικά τη δυνατότητα να τον απασχολεί η έννοια της δημιουργίας και να συνειδητοποιεί τη δική του θνητότητα απέναντι στην παντοδυναμία της φύσης. Από την άποψη της ιστορικής προσέγγισης η πίστη στους θεούς είναι εκδήλωση πνευματικής ωριμότητας του ανθρώπου, γιατί ο άνθρωπος περνά από την απλή, ενστικτώδη ύπαρξη στην αναζήτηση των παραγόντων που δημιούργησαν τη φύση και πιθανότατα και των τρόπων να τους επηρεάζει για τη βελτίωση των όρων της ζωής του. Έτσι οι άνθρωποι αναπτύσσουν θρησκεία και θρησκευτική τέχνη: αρχίζουν να πιστεύουν στην ύπαρξη των θεών και να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την οργάνωση και τέλεση των θρησκευτικών τελετών (κατασκευή βωμών και φιλοτέχνηση αγαλμάτων θεών).

Αναμφισβήτητα εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ένας αγνωστικιστής, κάποιος δηλαδή που αμφέβαλλε για την ύπαρξη των θεών, ο σοφιστής Πρωταγόρας, κάνει αναφορά σ' αυτούς στον μύθο. Οι απόψεις που δικαιολογούν την αναφορά αυτή είναι οι εξής:

- α. ίσως πρόκειται για πλατωνική θεωρία που έντεχνα τοποθετείται στο στόμα του Πρωταγόρα,
- β. η λατρεία των θεών είναι αναμφισβήτητη πραγματικότητα, ένα ανθρωπολογικό δεδομένο που χρειάζεται εξήγηση,
- γ. η χρήση συμβόλων αποτελεί χαρακτηριστικό του μύθου και η αναφορά στους θεούς φαίνεται να είναι συμβολική: ο Δίας συμβολίζει τη νομοτέλεια που υπάρχει στη φύση, ενώ ο Προμηθέας, ο Επιμηθέας (που συναντήσαμε στην προηγούμενη ενότητα) και ο Ερμής αποτελούν τα όργανα αυτής της νομοτέλειας, που ρυθμίζουν τις σχέσεις των όντων και εξασφαλίζουν ισορροπία.

5. «ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ»: στον πνευματικό πολιτισμό εντάσσεται και η γλώσσα, η οποία δημιουργείται κατά την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού. Χρειάζεται να κατανοήσουμε τη γλώσσα ως ομιλητική ικανότητα του ανθρώπου που εξελίσσεται μαζί με τη σκέψη του και όχι απλώς ως μέσο επικοινωνίας. Σκέψη και γλώσσα συνυφαινούνται και αναπτύσσονται κατά τη διεργασία αξιοποίησης της έντεχνης σοφίας στον αγώνα επιβίωσης του ανθρώπου. Αναμφισβήτητα η γλώσσα συνιστά τεκμήριο πολιτισμικής προόδου, καθώς σημαίνει ότι ο άνθρωπος έχει αποκτήσει την ωριμότητα που του επιτρέπει να κωδικοποιεί τις σκέψεις σε λέξεις και έννοιες, να οργανώνει λογικές προτάσεις που τον εκφράζουν και τον εξυπηρετούν στη συνεννόησή του με τους άλλους. Κατά την άποψη του Πρωταγόρα, ο κώδικας αυτός πλάστηκε από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος από πολύ νωρίς («ταχύ»: εννοεί στα πρώτα στάδια της ύπαρξης του ανθρώπου και όχι σε σύντομο χρονικό διάστημα) άρχισε να μετουσιώνει τους άναρθρους σε έναρθρους φθόγγους, να τους συνδυάζει φτιάχνοντας λέξεις και στη συνέχεια, προτάσεις, εκδηλώνοντας συγχρόνως την έλλογη ιδιότητά του. Η άποψη αυτή φαίνεται να συμφωνεί με την άποψη των σοφιστών, ότι η γλώσσα δημιουργήθηκε **νόμω**, αλλά και με την άποψη σύγχρονων γλωσσολόγων. Αντίθετη σ' αυτή είναι η λεγόμενη **θεοκρατική αντίληψη**, την οποία υποστήριζε ο Ηρόδοτος. Σύμφωνα μ' αυτή, η γλώσσα υπάρχει φύσει, δηλαδή τη χάρισε στον άνθρωπο ο θεός, μόλις τον έπλασε. Πιο σύνθετη προσέγγιση της γλώσσας κάνει αργότερα ο Αριστοτέλης, ο οποίος συνθέτει στοιχεία και από τη φύσει και από τη νόμω θεώρηση της γλώσσας.

6. «**καὶ οἰκήσεις καὶ ἐσθήτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνάς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἤϋρετο**»: ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς δυσκολίες τῆς φύσης (πχ. τὰ ἀγρία θηρία), νὰ προστατευτεῖ ἀπὸ τὶς καιρικές συνθήκες καὶ νὰ καλύψει τὶς βιοτικές του ἀνάγκες οδήγησε στὴ γένεση τοῦ υλικού – τεχνικού πολιτισμοῦ. Ἐτσι, ἀπὸ τὴ μία ἐπινόησε καὶ κατασκεύασε κατοικίες, ρούχα, υποδήματα καὶ στρωσιδία, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐξασφάλιζε τὴ διατροφή του, προσπορίζοντάς τὴν ἀπὸ τὰ ἐκάστοτε καὶ κατὰ τόπους αὐτοφυῆ προϊόντα.

7. «**Οὕτω δὴ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ᾧκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ἰκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής – πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἧς μέρος πολεμικὴ – ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σῶζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἠδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο**»: στὴ συνέχεια τοῦ μύθου παρακολουθοῦμε τὸν Πρωταγόρα νὰ παρουσιάζει τὶς θαυμαστὲς ἀνθρώπινες κατακτήσεις – παράγωγες τῆς αξιοποίησης τῶν τεχνικῶν γνώσεων καὶ τῶν πολυμορφικῶν εφαρμογῶν ἀπὸ τὴ χρήση τῆς φωτιάς – νὰ συμβαίνουν σὲ κατάσταση ἀκοινωνησίας, ἀγριότητος καὶ ἀδυναμίας γιὰ οργανωμένη ζωὴ, ἀφοῦ ἀρχικὰ οἱ ἄνθρωποι κατοικοῦσαν διασκορπισμένοι («**ᾧκουν σποράδην**»). Κινδύνευαν ὁμῶς ἀπὸ τὰ θηρία, τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦσαν νὰ τα ἀντιμετωπίσουν λόγω:

- α. τῆς ἔλλειψης σωματικῶν δυνατοτήτων σὲ σχέση με αὐτά,
- β. τῆς ἔλλειψης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς οργάνωσης, ἀλλὰ καὶ τῆς πολεμικῆς τέχνης, ἡ ὁποία, σύμφωνα με τὸν Πρωταγόρα, ἀναπτύσσεται μόνον μέσα στὸ πλαίσιο μιᾶς οργανωμένης κοινωνίας. Ἐτσι, λοιπόν, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσουν αὐτοὺς τοὺς κινδύνους, ἀναγκάζονται νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ νὰ συγκροτήσουν τὶς πρώτες μορφές κοινωνίας.

Ὁ πραγματισμός (ρεαλισμός) τοῦ Πρωταγόρα δηλώνεται καὶ ἐδῶ, ἀφοῦ συνδέει τὸ πρόβλημα τῆς φυσικῆς ἐξόντωσης τῶν ἀνθρώπων με τὴν ἀνάγκη ἐπίλυσής του καὶ τὴν εὔρεση τῆς λύσης του. Ἡ ἀνάγκη, ἡ *χρεία*, ἐνεργοποιεῖ τὴν ἀνθρώπινη ἐυρηματικότητα, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται ἀμέσως καὶ πρωτόγονα με τὴν πράξη τῆς ἀθροιστικῆς (ὄχι ἀκόμα λειτουργικῆς) συνύπαρξης τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν ἀπὸ κοινού ἀντιμετώπιση τοῦ φυσικοῦ κινδύνου ἀπὸ τὰ ἀγρία ζῶα. Συγκεκριμένα στὸ ἐδάφιο: «**ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σῶζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν**» ὁ Πρωταγόρας κάνει λόγο γιὰ μιὰ πρώτη ἐκδήλωση κοινωνικότητας, τάσης συνύπαρξης πρὸς ἓνα σκοπὸ (**σῶζεσθαι** = νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τὰ ἀγρία θηρία) χωρὶς ὁμῶς οργάνωση καὶ ἀποκατάσταση λειτουργικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στα μέλη αὐτῶν τῶν πρώτων κοινωνικῶν συσσωματώσεων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη τοῦ ρήματος **ἀθροίζω**. Αὐτὸ ὑπήρξε χρονοβόρο, ὅπως δηλώνει ἡ χρήση τοῦ ρήματος **ἐζήτουν** (= ἐπεδίωκαν, προσπαθοῦσαν, δὲν ἦταν καθόλου δεδομένη ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἐγχειρήματος) σὲ χρόνο μάλιστα παρατατικό, που ἐπιτείνει τὴ διάρκεια τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀνθρώπου γιὰ σωτηρία. Ἐπιπλέον ἡ κατασκευαστικὴ ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου «**κτίζοντες πόλεις**» προβάλλεται πάλι καὶ ὡς τρόπος σωτηρίας ἀλλὰ καὶ ὡς ἀποτέλεσμα στὴν υλικὴ ἐμφάνιση τῶν πόλεων ἡ ὁποία προηγείται χρονικὰ κατὰ τὸν Πρωταγόρα σὲ σχέση με τοὺς θεσμούς τῆς καὶ τὸν ἄυλο πολιτισμὸ τῆς, που ἀκολουθεῖ. Συνεπῶς **ἡ τάση κοινωνικῆς συνύπαρξης δὲν ἐκδηλώνεται ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἀναγκαιότητα που ἐπιβάλλει ἡ φυσικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἀγρίων θηρίων**. Αποτέλεσμα τῆς πρωτοκοινωνικῆς ἐκδήλωσης τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τῆς τυχαίας ἀθροιστικῆς συνύπαρξής τους, χωρὶς ἐσωτερικοὺς δεσμούς καὶ κανόνες που οριοθετοῦν τὴν συμπεριφορὰ τους, ἦταν ἡ ἐμφάνιση πρόσθετου κινδύνου ἀφανισμοῦ τους. Λόγω τῆς ἔλλειψης πολιτικῆς οργάνωσης οἱ ἄνθρωποι ἀρχισαν νὰ ἀδικοῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον («**ἠδίκουν ἀλλήλους**») καὶ νὰ ἀλληλοσκοτώνονται, με ἀποτέλεσμα νὰ βρεθοῦν καὶ πάλι στὴν ἴδια χασομικὴ κατάσταση («**ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο**»). Γιατί ἡ ἐπιστροφή τους στὴ φύση τοὺς ἐξέθετε στὸν θανάσιμο κίνδυνο τῶν ἀγρίων θηρίων, ἐνῶ ἡ συνύπαρξή τους στὸν κίνδυνο τῆς ἀλληλοεξόντωσης τους. Τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, λοιπόν, πάλι ἀντιμέτωπο με τὴν πρόκληση τῆς ἐπιβίωσής του.

8. «**πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἧς μέρος πολεμικὴ**»: ἡ πολιτικὴ τέχνη εἶναι συνώνυμο τῆς οργανωμένης κοινωνίας, ἡ ὁποία προϋποθέτει σταθερὸ τόπο κατοικίας, κοινὴ γλώσσα, τὴν ὑπαρξὴ θεσμῶν καὶ νόμων, στρατοῦ καὶ στόλου, ἠθῶν, ἐθίμων, παραδόσεων καὶ ἰδανικῶν, ἀνάπτυξη γραμμάτων καὶ τεχνῶν, καὶ γενικὰ τὴν ἀνάπτυξη τεχνολογίας καὶ πολιτισμοῦ. Ἡ πολεμικὴ τέχνη ἀναπτύσσεται μόνον μέσα στὸ πλαίσιο μιᾶς οργανωμένης κοινωνίας, γιατί ἐκεῖ παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ἀνάγκη νὰ υπερασπιστοῦν οἱ ἄνθρωποι τὰ ὑπάρχοντά τους καὶ τὰ τεχνολογικὰ καὶ πολιτισμικὰ ἐπιτεύγματά τους (που ἀναφέραμε προηγουμένως) ἀπὸ κάθε εἶδους ἐξωτερικὸ ἐχθρὸ, ἐκδηλώνεται δηλαδὴ ἡ συνείδηση τοῦ συνανήκειν καὶ τῆς συνυπευθυνότητος τῶν μελῶν τῆς οργανωμένης κοινωνίας. Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἐπίσης ὅτι ὁ πόλεμος, ἐδῶ, παρὰ τὶς συμφορές που προξενεῖ, μπορεῖ νὰ νοηθεῖ με τὴ «**θετικὴ**» του σημασία: δὲν εἶναι ὁ πόλεμος που ἔχει ὡς στόχο τὴν κατάκτηση νέων ἐδαφῶν καὶ τὸν ἀλληλοσπαραγμὸ τῶν λαῶν (ἐπεκτατικὸς πόλεμος), ἀλλὰ ὁ

πόλεμος που αναπτύσσει τις ευγενείς ορμές του ανθρώπου, την άμυνα υπέρ του δικαίου και της ελευθερίας, που θέτει σε λειτουργία τα αντανakλαστικά των εθνών για δημιουργική επιβίωση.

Ε. ΤΟ ΣΤΑΔΙΟ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΔΙΑ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

1. Κορυφώνοντας τη διήγηση ο Πρωταγόρας παρουσιάζει τον Δία να ανησυχεί για τη δυσχερή θέση των ανθρώπων και να δείχνει έμπρακτα το ενδιαφέρον του στέλνοντας τον Ερμή να τους δώσει την αιδώ και τη δίκη. Έτσι μεριμνά για την πολιτισμένη συμβίωσή τους σε οργανωμένη πια πολιτική κοινωνία. Η εξέλιξη αυτή του μύθου με δεδομένο τον αγνωστικισμό του Πρωταγόρα στον οποίο έχουμε ήδη αναφερθεί, μπορεί να ερμηνευθεί ως εξής:

- α. ο Πλάτωνας ως συγγραφέας του διαλόγου μεθοδεύει τη διήγηση του Πρωταγόρα κατά τρόπο ώστε να προβάλλεται η μέριμνα του Δία για τους ανθρώπους. Έτσι η μέριμνα του Δία συμφωνεί με τη γενικότερη αντίληψη του Πλάτωνα για το θείο και είναι πλατωνική άποψη και όχι του Πρωταγόρα.
- β. ο Πρωταγόρας στη διήγησή του, που έχει τη μορφή λαϊκής μυθολογίας, συμβολίζει το ανώτερο στάδιο εξέλιξης του πολιτισμού με τον Δία, οποίος αποτελεί την αλληγορική απόδοση του λόγου, της λογικής και της νομοτέλειας στη φύση. Απόλυτα συνεπής στη διήγησή του αντιστοιχεί τα στάδια εξέλιξης του ανθρώπου με θεούς σε ανιούσα κλίμακα ως προς τη δύναμη και τη σημασία τους (ανώνυμοι θεοί, Επιμηθέας, Προμηθέας, Αθηνά-Ήφαιστος και Δίας με όργανο τον Ερμή). Άρα το στάδιο του Δία συμβολικά αποδίδει ένα μεταγενέστερο στάδιο εξέλιξης του ανθρώπου, ποιοτικά ανώτερο από τα προηγούμενα, όπου διαμορφώνεται η «κρίσιμη μάζα» της ηθικοπνευματικής ωρίμανσης, αναγκαίας και ικανής για να εννοήσουν οι άνθρωποι την αιδώ και τη δίκη ως αιτήματα της ηθικής, απολύτως αναγκαία για τη συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας και για τη συμβίωσή τους σε πολιτισμένη κοινωνία. Τα «δώρα» του Δία, η αιδώς και η δίκη, ανήκουν στην ηθική περιοχή του ανθρώπου και διέπουν την κοινωνική συμπεριφορά του, προκειμένου να μην παρεκτρέπεται σε πράξεις άδικες και εξοντωτικές για τον συνάνθρωπό του.

2. «Ζεύς οὖν δείσας περὶ τῶ γενεῖ ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἐρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἄνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί»: σύμφωνα με τη μυθολογία, η Δίκη (ή Νέμεσις) ήταν η κόρη του Δία και της Θέμιδας, ενώ η Αιδώς ήταν σύντροφος της Δίκης και καθόταν σε θρόνο δίπλα στον Δία. Η Δίκη, που τη βοηθούσαν οι Ερινύες, επέβλεπε την τήρηση της ηθικής τάξης στον κόσμο και τιμωρούσε όσους επιχειρούσαν να την ανατρέψουν. Στο κείμενο δεν παρουσιάζονται όμως ως θεότητες, αλλά ως **ηθικές ιδιότητες ή αξίες**, που μοιράζονται και διδάσκονται στους ανθρώπους. Ο Δίας, για να διασφαλίσει την προοπτική επιβίωσης των ανθρώπων που διέτρεχαν άμεσο κίνδυνο αφανισμού, αποφασίζει να τους προσφέρει *τὴν αἰδῶ καὶ τὴν δίκην*. Έτσι, θα είναι δυνατή η συγκρότηση κοινωνιών και η περαιτέρω ανάπτυξη του πολιτισμού. Η ενέργεια αυτή του Δία δείχνει το ενδιαφέρον και τη φροντίδα του για τους ανθρώπους.

Αιδώς: είναι ο σεβασμός, το αίσθημα ντροπής του κοινωνικού ανθρώπου για κάθε πράξη που προσκρούει στον καθιερωμένο ηθικό κώδικα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η δράση της είναι ανασταλτική και αποτρεπτική και συμπίπτει με τη λειτουργία της ηθικής συνείδησης. Το συναίσθημα αυτό λειτουργεί και ως κίνητρο για την εκτέλεση του χρέους και του καθήκοντος που επιβάλλει η κοινωνία στα μέλη της, αφού με τον τρόπο αυτό αποφεύγεται η αγανάκτηση και η αποδοκιμασία των άλλων.

Δίκη: είναι το συναίσθημα της δικαιοσύνης, η ενύπαρκτη στον άνθρωπο αντίληψη για το δίκαιο και το άδικο, ο σεβασμός των γραπτών και άγραφων νόμων και των δικαιωμάτων των άλλων, καθώς και οι ενέργειες για την αποκατάσταση αυτών των δικαιωμάτων, όταν καταστρατηγούνται βάνουσα από κάποιον. Η δίκη εκδηλώνεται με τη δημιουργία και την τήρηση κανόνων δικαίου, την κατοχύρωση του δικαίου, του ορθού και του νόμιμου. Έτσι περιστελλεται ο ατομικισμός και ο εγωισμός και εξασφαλίζεται η αρμονική κοινωνική συμβίωση. Κάθε πολιτισμικά προηγμένη κοινωνία θεμελιώνεται στις αξίες της αιδούς και της δίκης. Οι αξίες αυτές είναι καθολικές και συνιστούν παράγωγα της εξέλιξης τόσο της ηθικής συνείδησης, όσο και του πολιτισμού που την εκφράζει και την κατευθύνει.

3. «ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί»: με τη φράση αυτή διατυπώνεται έξοχα η κοινωνιοπλαστική αποστολή της *αἰδούς* και της *δίκης*. Χάρη στην *αἰδῶ* και στη *δίκη* εξασφαλίζεται η αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη, η συνοχή του συνόλου, η ισορροπία και η ευταξία. Με αυτές αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις φιλίας, συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοσεβασμού. Ειδικότερα η *αἰδῶς* οδηγεί σε ό,τι ονομάζεται «*πόλεων κόσμοι*», δηλαδή εμπνέει στους πολίτες κόσμια συμπεριφορά και συντελεί στην κατάκτηση της αυτονομίας τους, αναγκαία για την αρμονία της κοινωνίας. Η *δίκη* παραπέμπει στο «*πόλεων δεσμοί*», δηλαδή σε υπαγορεύσεις με τις οποίες οι πολίτες υποβάλλονται σε δεσμεύσεις της συμπεριφοράς τους, ώστε να επιβάλλεται η συνοχή της πολιτικής κοινωνίας. Η συμπληρωματική λειτουργία των δύο «*δώρων*»

συνεπάγεται *φιλίαν*, που σημαίνει ηθική ενότητα της πολιτείας, σύμπνοια και ομόνοια των πολιτών, ώστε να συμβιώνουν αρμονικά. Χρειάζεται βέβαια να διευκρινισθεί ότι οι δύο αξίες δόθηκαν ως πρότυπα που έπρεπε να κατακτηθούν από τους ανθρώπους με τη λογική και τον προσωπικό αγώνα. Άλλωστε ο Δίας, αν και κατείχε την πολιτική τέχνη, δεν τη δώρισε στον άνθρωπο. Αντίθετα δώρισε την *αιδώ* και τη *δίκη* για να εξοικονομήσει την πολιτική τέχνη μόνος του ο άνθρωπος με τον προσωπικό αγώνα του. Όταν οι άνθρωποι γνωρίσουν σε βάθος τις έννοιες αυτές, που προβάλλονται ως αιτήματα της ηθικής, και είναι σε θέση να τις πραγματώσουν στις σχέσεις τους, τότε η οργάνωση της πολιτικής κοινωνίας θα στηρίζεται σε αυτές. Η πολιτεία που θεμελιώνεται σε αυτές είναι δημοκρατική, γιατί ο αμοιβαίος σεβασμός και το αίσθημα δικαιοσύνης των πολιτών εμπεδώνει την εμπιστοσύνη μεταξύ τους και με την πολιτεία και εξασφαλίζει ισορροπία στις σχέσεις τους.

4. Σύγκριση δώρων Προμηθέα και Δία: σε όλες τις πολιτισμικές εκφάνσεις, όπως απεικονίζονται με τη μυθική αφήγηση, κάθε στάδιο της ανθρώπινης παρουσίας και εξέλιξης στον κόσμο συμβολίζεται με κάποιον θεό και την προσφορά του στον άνθρωπο. Το στάδιο της βιολογικής συγκρότησης του ανθρώπου συμβολίζεται με τον Επιμηθέα, το επόμενο, της δημιουργίας τεχνικού πολιτισμού, με τον Προμηθέα και τα δώρα του και το τελευταίο, του σχηματισμού της πολιτικής κοινωνίας, με τον Δία και τη δική του προσφορά στον άνθρωπο. Αξιολογώντας και συγκρίνοντας τα δώρα του Προμηθέα και του Δία, αρχικά μπορούμε να πούμε ότι συνδέονται με διαφορετικές φάσεις εξέλιξης και ανταποκρίνονται σε διαφορετικές ανάγκες του ανθρώπου.

Ειδικότερα, τα «δώρα του Προμηθέα», προϊόν κλοπής από την Αθηνά και τον Ήφαιστο, βοήθησαν τον άνθρωπο να προφυλαχθεί από τη φύση και παράλληλα έθεσαν τα θεμέλια του υλικού και τεχνικού πολιτισμού. Εκφράζουν την ανάγκη του ανθρώπου να αντισταθμίσει τη φυσική του αδυναμία με δικά του δημιουργήματα και να επιβιώσει απέναντι στην άλογη δύναμη της φύσης. Όμως με αυτά ο άνθρωπος παρά τα σπουδαία βήματα που έκανε δεν μπόρεσε να επιβληθεί στη φύση και να υπερασπίσει αποτελεσματικά την ύπαρξή του, δηλαδή δεν μπόρεσε ούτε να αντιμετωπίσει τα θηρία ούτε να οργανώσει κοινωνίες.

Αντίθετα, τα δώρα του Δία, που ήταν προσφορά του ίδιου, έσωσαν τον άνθρωπο από τον αφανισμό, αλλά κυρίως τον βοήθησαν να αποκτήσει την πολιτική αρετή, να μετασχηματίσει τα κοινωνικά μορφώματα σε κοινωνίες με συνειδητοποιημένη συναίσθηση δημιουργικότητας και να αναπτύξει υψηλό επίπεδο πολιτισμού. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι ο Δίας δεν δώρισε στον άνθρωπο την πολιτική τέχνη, αν και την κατείχε, αλλά την *αιδώ* και τη *δίκη*, με τις οποίες το ξεχωριστό για τον θεό πλάσμα είναι σε θέση να κατακτήσει την πολιτική τέχνη. Τα «δώρα του Δία» εκφράζουν ένα ανώτερο στάδιο εξέλιξης του πολιτισμού, κατά το οποίο ο άνθρωπος ωριμάζει ηθικοπνευματικά και παράγει πολιτισμό, του οποίου οι συντεταγμένες ορίζονται όχι μόνο από την ανάγκη του ζήν, αλλά από τη συνειδητοποίηση της αξίας του εϋ ζήν.

5. «Πότερον ως αί τέχναι νενέμηνται, ούτω και ταύτας νείμω;»: ο Δίας στέλνει τα δώρα του στους ανθρώπους με τον Ερμή, ο οποίος προβληματίζεται αν πρέπει να δοθούν σε όλους τους ανθρώπους. Η ερώτηση του Ερμή φαντάζει αφελής και κωμική και δημιουργεί μια ατμόσφαιρα θυμηδίας, που ωστόσο έχει τη λειτουργικότητά της, καθώς:

- α. χαλαρώνει προς το παρόν τον ακροατή και τον προετοιμάζει για το συμπέρασμα του μύθου, που ακολουθεί,
- β. η εναλλαγή ευθέως και πλαγίου λόγου δίνει ζωντάνια και παραστατικότητα στην αφήγηση,
- γ. η ερώτηση του Ερμή δημιουργεί το αναγκαίο κλίμα για τη δικαίωση της επιτακτικής θεϊκής απαίτησης και παράλληλα προοιωνίζεται την έκφασή της.

Ο Πρωταγόρας με τη φράση «*αί τέχναι νενέμηνται*» φαίνεται ότι αντιλαμβάνεται τη σημασία του καταμερισμού της εργασίας για την πρόοδο του πολιτισμού, για αυτό και θέτει το ερώτημα με τον Ερμή. Αν όμως στον καταμερισμό της εργασίας εντασσόταν και η πολιτική, οι άνθρωποι δεν θα αποδέχονταν κοινές ηθικές αξίες, και συνεπώς δεν θα ήταν δυνατόν να διαμορφωθούν πολιτικές κοινωνίες που να στηρίζονται στη βάση κοινών αξιών. Αντίθετα, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί θα οξύνονταν και θα κατέληγαν στην αλληλοεξόντωση των ανθρώπων. Συνεπώς το ερώτημα του Ερμή είναι καίριο για την εμφάνιση της πολιτικής κοινωνίας, γιατί ο Δίας δεν μοιράζει την πολιτική τέχνη, αλλά δύο ηθικές ιδιότητες αναγκαίες στους ανθρώπους για να οργανώσουν πολιτική κοινωνία. Έτσι ο Πρωταγόρας με την καθολικότητα και την αναγκαιότητα της αιδούς και της δίκης προβαίνει στην ηθική θεμελίωση της πολιτικής, θέση που υπερασπίζονται και ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης.

6. «εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἰκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί»: σ' αυτό το σημείο γίνεται αναφορά στη χρησιμότητα του καταμερισμού στην εργασία. Όσον αφορά, λοιπόν, τις τέχνες ο καταμερισμός είναι απολύτως απαραίτητος, διότι έτσι: α. εξυπηρετούνται καλύτερα οι πολίτες, αφού ένας τεχνίτης μπορεί να εξυπηρετήσει πολλούς πολίτες, β. υπάρχει δυνατότητα εμβάθυνσης και εξειδίκευσης σε κάθε τομέα, με

αποτέλεσμα την πρόοδο και την ευημερία της κοινωνίας και γ. η επιλογή του επαγγέλματος είναι υπόθεση προσωπική του κάθε ανθρώπου και συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τις ειδικές δεξιότητες, ικανότητες, ταλέντα, κλίσεις που μπορεί να έχει. Έτσι οι δημιουργοί (< δήμος + έργον) είναι αυτοί που παράγουν ένα έργο ωφέλιμο στον δήμο, στον λαό. Στα ομηρικά χρόνια στους δημιουργούς ανήκαν οι μάντεις, οι γιατροί, οι κήρυκες, οι οικοδόμοι κ.τ.λ. και ο καταμερισμός της εργασίας αφορά τους **ιδιώτας** και όχι τους **πολίτες**.

7. «**καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νείμω**» «**Ἐπὶ πάντας**,» ἔφη ὁ Ζεὺς, «**καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν**»: στον διάλογο αυτό ο Δίας θεωρεί απαραίτητη την καθολικότητα των αξιών της *αἰδούς* και της *δίκης* για τους ανθρώπους, με την αιτιολόγηση-επιχείρημα ότι η κοινωνία δεν μπορεί να συγκροτηθεί πολιτικά, αν οι βασικές ιδιότητες που θεμελιώνουν την πολιτική συγκρότηση δεν είναι κοινές σε όλα τα μέλη της. Στην πολιτική αρετή (την οποία ο άνθρωπος κατακτά με την *αἰδῶ* και τη *δίκη*) πρέπει να συμμετέχουν όλοι ανεξαιρέτως οι πολίτες, γιατί μόνο έτσι μπορούν να συγκροτηθούν οργανωμένες και βιώσιμες κοινωνίες. Η *αἰδῶς* και η *δίκη* λειτουργούν ως συνεκτική δύναμη της κοινωνίας και η απουσία τους συνεπάγεται τη διάλυσή της.

8. «**καὶ νόμον γε θὲς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως**»: ο Πρωταγόρας τελειώνει τον μύθο με τον Δία να επιβάλλει αυστηρά την **ανάγκη της καθολικότητας της πολιτικής αρετής** και μάλιστα με την ποινή του θανάτου δηλώνοντας έτσι την πολύ μεγάλη σημασία που δίνει στις αξίες της *αἰδούς* και της *δίκης* για τη συγκρότηση και τη διατήρηση της πολιτείας. Η σημασία και η αυστηρότητα του νόμου του Δία τονίζεται από την επιβολή θανατικής ποινής («**κτείνειν ὡς νόσον πόλεως**») σε όποιον δεν συμμορφώνεται στις εντολές του. Η παρομοίωση όποιου δεν συμμετέχει στην πολιτική αρετή με αρρώστια της πόλης υποδηλώνει ότι αποτελεί κίνδυνο γι' αυτή και πρέπει να θανατωθεί για να διαφυλαχθεί η τάξη και η ισορροπία του συνόλου. Ο Δίας ζητάει το απόλυτο και το απαιτεί με αμείλικτη σκληρότητα. Επιπλέον η επιβολή της ποινής του θανάτου από τον Δία, και συνεπώς η αδυναμία του να εξασφαλίσει την καθολικότητά τους, δείχνει ότι οι αξίες της *αἰδούς* και της *δίκης* δεν είναι έμφυτες, γιατί δεν αποτελούσαν γνώρισμα της αρχικής ανθρώπινης φύσης και ότι ο σκληρός νόμος που τις επιβάλλει είναι «*έργο του χρόνου, της πικρής πείρας και της ανάγκης*». Με αυτόν τον τρόπο οι πολίτες διαμορφώνουν κοινωνικοπολιτική συνείδηση και αναδεικνύονται υπεύθυνοι για τη χρηστή διοίκηση, αφού αυτή εξαρτάται από το δικαίωμά τους να έχουν βαρύνουσα άποψη για τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων.

9. **Τέλος του μύθου. Συνοπτική, διαγραμματική παρουσίαση των σταδίων της εξέλιξης της ανθρωπότητας:** με τον μύθο ο Πρωταγόρας:

- α. παρουσιάζει την ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας ως συνεχή πορεία εξανθρωπισμού και βελτίωσης της ζωής (βιολογικός σχηματισμός του ανθρώπου → υλικοτεχνικός πολιτισμός → ηθικοπνευματικός πολιτισμός / πολιτική κοινωνία). Ο προοδευτικός χαρακτήρας της εξέλιξης του πολιτισμού διαφοροποιείται από την αντίληψη της *κυκλικής* ιστορικής εξέλιξης (*Πλάτων, Θουκυδίδης*), κατά την οποία δεν έχουμε δημιουργία, αλλά επανάληψη, γιατί η ανθρώπινη φύση παραμένει αμετάβλητη στα βασικά χαρακτηριστικά της. Επίσης, η αντίληψη του Πρωταγόρα για την προοδευτική εξέλιξη του πολιτισμού συνιστά και απάντηση σε απαισιόδοξες απόψεις ότι η ιστορία της ανθρωπότητας αποτελεί *παρακμή (Ἡσίοδος, Πλάτων)*.
- β. Υπερασπίζεται τη *δημοκρατική* αντίληψη στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων, ανασκευάζοντας το επιχείρημα του Σωκράτη. Η *αἰδῶς* και η *δίκη* μοιράστηκαν σε όλους τους ανθρώπους και δεν ακολουθούν τη λογική του καταμερισμού της εργασίας. Η ύπαρξη οργανωμένων πολιτικά κοινωνιών προϋποθέτει την καθολικότητα των αξιών αυτών.
- γ. Δείχνει ότι η πολιτική αρετή είναι διδακτή, γιατί οι άνθρωποι την απέκτησαν σε μεταγενέστερο στάδιο της ιστορίας τους. Στις απόψεις αυτές φαίνεται και ο αισιόδοξος ανθρωπισμός που εκφράζει ο Πρωταγόρας με τον μύθο και γενικότερα με τη στάση του σε θέματα φιλοσοφικής ανθρωπολογίας.

Z. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ – ΕΠΙΜΥΘΙΟ: Η ΚΑΘΟΛΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΡΕΤΗΣ

1. «**Οὕτω δὴ, ὦ Σώκρατες, καὶ διὰ ταῦτα οἱ τε ἄλλοι καὶ Ἀθηναῖοι, ὅταν μὲν περὶ ἀρετῆς τεκτονικῆς ἢ λόγος ἢ ἄλλης τινὸς δημιουργικῆς, ὀλίγοις οἴονται μετεῖναι συμβουλῆς, καὶ ἐάν τις ἐκτὸς ὧν τῶν ὀλίγων συμβουλεύῃ, οὐκ ἀνέχονται, ὡς σὺ φῆς – εἰκότως ὡς ἐγὼ φημί – ὅταν δὲ εἰς συμβουλήν πολιτικῆς ἀρετῆς ἴωσιν, ἦν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἵεναι καὶ σωφροσύνης, εἰκότως ἅπαντος ἀνδρὸς ἀνέχονται, ὡς παντὶ προσήκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις. Αὕτη, ὦ Σώκρατες, τούτου αἰτία**»: ο Πρωταγόρας επαναλαμβάνει τη θέση που υποστήριξε ο Σωκράτης στην αρχή της συζήτησής τους και φαίνεται

να τη δέχεται, αλλά να την ερμηνεύει με διαφορετικό τρόπο. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τον μύθο είναι τα εξής:

- α. Το ότι όλοι οι Αθηναίοι έχουν την πολιτική αρετή, δεν σημαίνει ότι αυτή δεν διδάσκεται, όπως υποστήριξε ο Σωκράτης, αλλά ότι είναι αναγκαία η ύπαρξή της για την οργάνωση κοινωνιών.
- β. Ο Πρωταγόρας δέχεται και αιτιολογεί την καθολικότητα και την αναγκαιότητα της πολιτικής αρετής, και σε αυτή τη βάση στηρίζει το διδακτό της αρετής.
- γ. Τα επιχειρήματα του Πρωταγόρα για το διδακτό της πολιτικής αρετής που συνάγονται από τον μύθο και τα κεφαλαιοποιεί στο επιμύθιο είναι τα εξής:
  - Οι τεχνικές γνώσεις δεν δόθηκαν σε όλους τους ανθρώπους και γι' αυτό ένας που κατέχει μία τέχνη, πχ. την αρχιτεκτονική ή την ιατρική, μπορεί να καλύψει πολλούς ιδιώτες. Έτσι αιτιολογείται γιατί οι Αθηναίοι επιτρέπουν μόνο σε ειδικούς να εκφέρουν γνώμη για ζητήματα τεχνικής ειδικευσης.
  - Αποψη του Πρωταγόρα είναι ότι η πολιτική αρετή δόθηκε στον άνθρωπο σ' ένα μεταγενέστερο στάδιο και όχι από την αρχή της δημιουργίας του. Αυτές τις δύο αξίες τις διαθέτει ο άνθρωπος ως ηθικές καταβολές και προδιάθεση. Για να γίνουν όμως κτήμα του και να φτάσει στην πλήρη κατάκτηση της πολιτικής αρετής πρέπει να καταβάλει προσπάθεια και αγώνα. Ο άνθρωπος δεν γεννιέται, αλλά γίνεται κάτοχος της πολιτικής αρετής μέσα από μαθητεία σε αυτήν, δηλαδή με διδασχή και προσπάθεια. Σ' αυτό θα συντελέσουν οι φορείς αγωγής αλλά και οι νόμοι με τις ποινές και τις κυρώσεις τους («Ἐπί πάντας,» ... «καὶ πάντες μετεχόντων» ... «κτείνειν ὡς νόσον πόλεως»). Με την άποψη αυτή ο Πρωταγόρας επιχειρεί να αποδείξει ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται.

2. Η έννοια της πολιτικής αρετής και οι επιμέρους αξίες («ὅταν δὲ εἰς συμβουλήν πολιτικῆς ἀρετῆς ἴωσιν, ἦν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἰέναι καὶ σωφροσύνης»): στο περιεχόμενο της πολιτικής αρετής, πέρα από την αἰδῶ και τη δίκη, ο Πρωταγόρας εντάσσει και τη σωφροσύνη και την ευσέβεια και προσοικονομεί τη σχετική σωκρατική αναζήτηση των μερών της αρετής προκειμένου να οριστεί η αρετή, που θα ακολουθήσει στον διάλογο.

3. Σύγκριση απόψεων Πρωταγόρα και Αριστοτέλη για τα αίτια γένεσης και τους στόχους της πολιτικής κοινωνίας:

- α. **Πρωταγόρας:** σύμφωνα με την άποψη του Πρωταγόρα η πολιτική κοινότητα δημιουργήθηκε «νόμῳ», από την ανάγκη δηλαδή των ανθρώπων να προστατευτούν από τα άγρια θηρία και να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Σκοπός της ήταν η ικανοποίηση των βιολογικών τους αναγκών και η διασφάλιση της ζωής τους.
- β. **Αριστοτέλης:** ο Αριστοτέλης διαφοροποιείται από τον Πρωταγόρα και θεωρεί ότι η πολιτική κοινότητα δημιουργήθηκε από φυσική αναγκαιότητα («φύσει»), ήταν έμφυτη δηλαδή στον άνθρωπο η ανάγκη να συμβιώνει με άλλους ανθρώπους σε κοινωνίες οργανωμένες με πολίτευμα, θεσμούς και νόμους (ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν»). Σκοπός της δημιουργίας της δεν ήταν απλώς η ικανοποίηση βιολογικών αναγκών και η επιβίωση, αλλά ένας ανώτερος στόχος, το «εὖ ζῆν», δηλαδή η ηθική τελείωση, η ευδαιμονία των πολιτών, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της αυτάρκειας.

Η. ΕΚΦΡΑΣΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

- **Πολυσύνδετο σχήμα:** «καὶ οἰκήσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἠὔρετο».
- **Αντίθεση:** «πρὸς μὲν τροφήν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής».
- **Εναλλαγή ευθέος και πλαγίου λόγου / σχήμα αποστροφής:** Ἐρωτᾶ οὖν Ἑρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις· «Πότερον ὡς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; Νενέμηνται δὲ ὡδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νείμω;» «Ἐπί πάντας,» ἔφη ὁ Ζεὺς, «καὶ πάντες μετεχόντων».

Β7 Διδακτική Ενότητα

Η συγκρότηση της πόλεως ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, 1.12, 1253a 29– 39

Α. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- **όρμη:** αφόρμηση, εξόρμηση, εφόρμηση, παρόρμηση, παρορμητικός, ορμητήριο.
- **κοινωνίαν < κοινωνόν < κοινός:** επικοινωνία, κοινό (το), κοινόβιο, κοινοβούλιο, κοινοκτημοσύνη, κοινοποίηση, κοινοπολιτεία, κοινοπραξία, κοινότητα, κοινοτικός, κοινοτοπία, κοινόχρηστος, κοινωνικός, κοινωνικότητα, κοινωνιολογία, κοινωφελής, συγκοινωνία.
- **συστήσας < σύν + ἔστησα < ἴστημι (θ. στη- και στή-):** Ο ενεστώτας σχηματίστηκε από τον ενεστωτικό αναδιπλασιασμό σι-, το θέμα στη- και την κατάληξη -μι > σί-στη-μι > το σ τρέπεται σε δασεία > ἴστημι): άστατος, ασυστηματοποίητος, διάσταση, διάστημα, έκσταση, ένσταση, επαναστάτης, επιστασία, επιστάτης, επιστήθιος, επιστητός, ηλιοστάσιο, ιστίο, ιστός, κατάσταση, καταστατικό, μεταστατικός, μηχανοστάσιο, ορθοστασία, ορθοστατικός, παράσταση, παραστάτης, παραστατικός, παράστημα, προστασία, προστατευτικός, προστάτης, στάδιο, σταθεροποίηση, σταθερός, σταθερότητα, στάθμευση, στάθμη, σταθμός, στάση, στασίδι, στάσιμος, στασιμότητα, στατήρας, στατικός, σταυρός, σταύρωση, στήθος, στήλη, στηλιτεύω, στήσιμο, στητός, στύλος, συμπαραστάτης, σύσταση, συστατικός, σύστημα, συστηματικός, υπόσταση.
- **τελεωθείς < τελε(ι)ώω -ῶ < τέλε(ι)ος < τέλος:** αυτοτελής, αυτοτέλεια, τελεσίδικος, τελειομανής, συντέλεια, τελειοποίηση.
- **χωρισθείς < χωρίζω < χωρίς (επίρρ.):** χώρισμα, χωρισμός, αποχωρισμός, ξεχωριστός, διαχωρισμός, καταχώριση, χωρίστρα.
- **νόμου < νέμω:** αγορανομία, ανομία, απονομή, αστυνομία, αστυνομικός, αστυνόμος, αυτονομία, αυτόνομος, δασονομία, δασονόμος, διανομέας, διανομή, εξοικονόμηση, κατανομή, νέμεση, νομαδικός, νομική, νομικός, νόμισμα, νομισματικός, νομοθεσία, νομοθέτης, νομομαθής, νομός, νόμος, νομοσχέδιο, νομοταγής, οικονομία, οικονόμος, παρανομία, παράνομος, ταξινόμηση, τροχονόμος, υπόνομος, χειρονομία.
- **δίκης < δίκη:** αδικαίωτος αδικαστος, αδικία, άδικος, αντιδικία, αντίδικος, διαδικασία, διάδικος, διεκδίκηση, διεκδικητικός, δικαίικος, δίκαιο (το), δικαιοδοσία, δικαιολογία, δίκαιος, δικαιοσύνη, δικαίωμα, δικαιωματικός, δικαίωση, δικανικός, δικάσιμος, δικαστήριο, δικαστής, δικαστικός, δίκη, δικηγορία, δικηγορικός, δικηγόρος, δικογραφία, δικόγραφο, δικολάβος, δικονομία, εκδίκηση, εκδικητικός, καταδίκη, κατάδικος, στρεψοδικία, στρεψόδικος, συνδικαλιστής, τελεσίδικος, υπόδικος, φιλοδικία, φιλόδικος, φυγοδικία, φυγόδικος, χειροδικία.
- **ἔχουσα, ἔχων < ἔχω:** ακατάσχετος, ανακωχή, ανεκτός, ανθεκτικός, ανοχή, αντοχή, αποχή, εκχειρία, διπλωματούχος, ένοχος, έξη, έξης, εξοχή, ευεξία, εφεκτικός, εχεμύθεια, εχέμυθος, εχέφρων, ηνίοχος, κατεχόμενα, κατοχή, κάτοχος, καχεκτικός, καχεξία, κληρούχος, μετοχή, μέτοχος, νουνεχής, οχυρό, παροχή, πάροχος, πολιούχος, προνομιούχος, ραβδούχος, συνεχής, σχέδιο, σχεδόν, σχέση, σχετικός, σχήμα, σχολείο, υπέροχος, χειρόκτιο, χτικιό.
- **φύεται < φύω:** φύση, φύλο, φυλή, φυτό, σύμφυτος, φυσιολάτρης, φυτοφάγος, φυλετικός, έκφυλος, φυσικός, φυσιοδίφης.
- **χρησθαι < χρήμαι -ῶμαι:** χρήση, χρήτης, χρήσιμος, χρησιμοθήρας, χρηστικός, χρησιμότητα, χρησιμοποίηση, αχρησιμοποίητος, χρηστός, εύχρηστος, δύσχρηστος, άχρηστος, ιδιοχρησία, χρήμα, χρηματικός, χρησμός.
- **ἔδωδην < ἐδήδεσμαι < ἐσθίω:** έδεσμα, έδώδιμος.

Β. ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Ο Αριστοτέλης σε προηγούμενο χωρίο¹ των Πολιτικών διατυπώνει την άποψη ότι ο άνθρωπος έχει τη φυσική τάση να συνυπάρχει σε κοινωνίες με άλλους ανθρώπους. Η δημιουργία και οργάνωση κοινωνιών με νόμους και δικαιοσύνη οδηγεί τον άνθρωπο στην τελειότητά του, ενώ η παρανομία και η αδικία τον εξαχρειώνει. Γι' αυτό η φύση τον εφοδίασε με όπλα, τα οποία όμως μπορεί να χρησιμοποιήσει με δύο σκοπούς: ή για να εφαρμόζει τη δικαιοσύνη υπηρετώντας τη φρόνηση και την αρετή ή με αντίθετους σκοπούς που αποκλίνουν από τη δικαιοσύνη. Στη δεύτερη περίπτωση γίνεται το πιο άγριο και χειρότερο από όλα τα ζώα

¹ «Εκ τούτων οὖν φανερόν ὅτι τῶν φύσει ἢ πόλις ἐστὶ, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἦτοι φαῦλός ἐστιν, ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος» (Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1253a 1 – 4).

ξεπερνώντας κάθε όριο στη συμπεριφορά του. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι η δικαιοσύνη είναι απαραίτητο στοιχείο της πόλης, γιατί μόνο αυτή μπορεί να εξασφαλίσει την τάξη στην πολιτική κοινωνία.

Γ. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

1. «Φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν»: σε προηγούμενα χωρία² των Πολιτικών ο Αριστοτέλης εξήγησε τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι επιθυμούν να συνυπάρχουν μαζί με άλλους ανθρώπους σε μια τέτοια κοινωνία, όπως είναι η πόλη. Απέδειξε λοιπόν ότι η πόλη – κράτος είναι ολοκληρωμένη, τέλεια μορφή κοινωνίας, που έχει ως στόχο την καλή ζωή και την αυτάρκεια, χάρη στην οποία κατακτάται η ευδαιμονία. Αποψή του, ωστόσο, είναι ότι η κοινωνία των ανθρώπων υφίσταται όχι μόνο λόγω της χρησιμότητάς της, αλλά και λόγω της ἐμφυτῆς ἐπιθυμίας των ανθρώπων να συνυπάρχουν με άλλους ανθρώπους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στα «Πολιτικά» του (Πολιτικά 1278 b 21): «φίλοι κοινωνοῦσι καὶ μηδὲν δεόμενοι τῆς παρ’ ἀλλήλων βοήθειας οὐκ ἔλαττον ὀρέγονται τοῦ συζῆν»· δηλαδή, ακόμα κι αν δεν χρειάζονται ο ένας τη βοήθεια του άλλου, δεν μειώνεται καθόλου η επιθυμία τους να συμβιώνουν με άλλους ανθρώπους.

2. «ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος»: με τη φράση «ὁ δὲ πρῶτος συστήσας» ο Αριστοτέλης εννοεί ότι για την σύσταση της πόλης είναι απαραίτητη η **σύμπραξη του ανθρώπου**. Η ερμηνεία αυτή δεν αναιρεί την αριστοτελική θέση ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως. Είναι προφανές ότι η φύση ἔδωσε στον άνθρωπο την τάση να συμβιώνει με άλλους ανθρώπους και να οργανώνει κοινωνίες, όμως ο άνθρωπος ήταν αυτός που πρώτος ἔκανε πραγματικότητα αυτή την τάση. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η πρόταση συμπληρώνει τις απόψεις του φιλοσόφου για τη φυσική προέλευση της πόλης. Η οργάνωση, η συγκρότηση της πόλης δεν έγινε λοιπόν αυτόματα, αλλά προαπαιτούσε την ενέργεια ανθρώπου ευεργέτου, προικισμένου με λόγο (ενδιάθετο και έναρθρο). Είναι λοιπόν κατανοητό ότι για την συγκρότηση της πόλης είναι απαραίτητη η συνεργασία της φύσης και της τέχνης των ανθρώπων.

3. «Ὡσπερ γὰρ καὶ τελεωθεὶς βέλτιστον ... χεῖριστον πάντων»: η λέξη «γάρ» με την οποία εισάγεται η περίοδος αυτή αιτιολογεί την προηγούμενη φράση, ότι εκείνος που πρώτος συγκρότησε την πόλη, υπήρξε ένας από τους πιο μεγάλους ευεργέτες του ανθρώπου. Το νόημα λοιπόν που θέλει να μεταδώσει ο Αριστοτέλης είναι ότι αυτός που πρώτος συγκρότησε την πόλη υπήρξε μεγάλος ευεργέτης, επειδή θέσπισε νόμους και επέβαλε τη δικαιοσύνη απομακρύνοντας τις βλαβερές συνέπειες της αδικίας, που προκύπτει από την κακή χρήση των εφοδίων (λόγος ενδιάθετος και έναρθρος και τα πάθη ως βιολογικές ιδιότητες) που δόθηκαν στον άνθρωπο από τη φύση. Πιο αναλυτικά, ο φιλόσοφος θεωρεί ότι, όταν ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τη λογική και ζει σύμφωνα με τους νόμους και τη δικαιοσύνη, είναι το ανώτερο από όλα τα όντα («τελεωθεὶς βέλτιστον τῶν ζῶων ἄνθρωπός ἐστι»). Ο νόμος και η δικαιοσύνη τον βοηθούν να τηρεί το μέτρο και τη σωστή στάση απέναντι στα πάθη, και συνεπώς εξασφαλίζουν την τάξη, την αλληλεγγύη και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Επομένως, η **τήρηση των νόμων και η εφαρμογή της δικαιοσύνης** αποτελούν, για τον Αριστοτέλη, τον **αναγκαῖο περιορισμό** για να τελειωθεί ο άνθρωπος, να ολοκληρώσει τον φυσικό του προορισμό. Η ορθότητα αυτού του περιορισμού αποδεικνύεται παρακάτω με την εξέταση των βλαβερών συνεπειών της αδικίας, που προκύπτουν αν ο άνθρωπος δεν χρησιμοποιήσει σωστά, υπηρετώντας δηλαδή τη φρόνηση και την αρετή, τα όπλα που του χάρισε η φύση. Τα επιχειρήματά του θα τα αναπτύξει με τη μέθοδο «ἐκ τοῦ ἀντιθέτου»: θα μιλήσει δηλαδή πρώτα για τις επιπτώσεις της αδικίας, για να καταλήξει στο ζητούμενο, στη μεγάλη δηλαδή σημασία που έχει η δικαιοσύνη για τη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας.

4. «χωρισθεὶς νόμου καὶ δίκης χεῖριστον ... ἀδικία ἔχουσα ὄπλα»: με τη λέξη «ὄπλα» αναφέρεται ο Αριστοτέλης στις ικανότητες με τις οποίες εφοδίασε η φύση τον άνθρωπο. Αυτά τα όπλα είναι τα φυσικά του πάθη και ο λόγος (νους) και η γλώσσα. Αν ο άνθρωπος τα χρησιμοποιήσει για να διαπράττει αδικίες, αυτό γίνεται ανυπόφορο, αφού αυτά του δόθηκαν για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή. Παράλληλα όμως γίνεται και ολέθριο, γιατί όπως γράφει ο Αριστοτέλης στα «*Ἠθικά Νικομάχεια*», ένας κακός άνθρωπος μπορεί να κάνει απείρως περισσότερα κακά από ένα θηρίο (*Ἠθικά Νικομάχεια* 1150 a: «*μυριοπλάσια γὰρ ἂν κακὰ ποιήσειεν ἄνθρωπος κακὸς θηρίου*»). Την ίδια θέση διατυπώνει και ο Πλάτωνας στους «*Νόμους*» του λέγοντας ότι ο άνθρωπος γίνεται το πιο άγριο από όλα τα ζώα της πλάσης, αν δεν πάρει σωστή αγωγή (Νόμοι 766 a 1: «*ἄνθρωπος δέ, ὡς φαμεν, ἡμερον, ὁμῶς μὴν παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὼν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς, θεϊότατον ἡμερώτατον τε ζῶων γίγνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἰκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφὲν ἀγριώτατον, ὅποσα φύει γῆ*»).

² «*Ἡ δ’ ἐκ πλείονων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἥδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς ἀυτάρκειας* ὡς ἔπος εἰπεῖν, γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἔνεκεν, οὐσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν ... ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός» (Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1252b – 1253a).

5. «ὁ δὲ ἄνθρωπος ὄπλα ἔχων φύεται ... ἔστι χρῆσθαι μάλιστα»: ἡ φύση εφοδίασε τὸν ἄνθρωπο με ὄπλα. Αὐτὰ εἶναι τὰ **φυσικά του πάθη, ὁ λόγος, ἡ γλῶσσα**, τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ χρησιμοποῖήσει εἴτε με στόχο νὰ υπηρετήσῃ τὴ φρόνηση καὶ τὴν ἀρετὴ εἴτε παρακάμπτοντας τὴν φρόνηση καὶ τὴν ἀρετὴ με στόχο νὰ διαπράξῃ κακὲς ἢ ἀδίκες πράξεις. Ἀς διευκρινιστεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ φρόνηση εἶναι ἡ σωστὴ σκέψη στὴ λήψη αποφάσεων, ἡ ὁποία οδηγεῖ στὴν πραγμάτωση τῆς ἀρετῆς. Συνεπῶς, ὁ φυσικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς αὐτόματης ἀναγκαστικῆς διαδικασίας, ἀλλὰ ἐξαρτάται ἀπὸ τὶς ἐνέργειες καὶ τὴν προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὸν οδηγοῦν στους προσωπικοὺς τοῦ στόχους.

Δ. ΟΙ ΒΛΑΒΕΡΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΔΙΚΙΑΣ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΔΙΚΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(«Διὸ ἀνοσιώτατον καὶ ἀγριώτατον ἄνευ ἀρετῆς, καὶ πρὸς ἀφροδίσια καὶ ἐδωδὴν χεῖριστον»)

Ὁ Ἀριστοτέλης δίνει με σαφήνεια καὶ ἐμφαση τὶς βλαβερὲς ἐπιπτώσεις τῆς ἀδικίας. Ἐτσι με μιὰ **σειρὰ ἀρνητικῶν προσδιορισμῶν** χαρακτηρίζει τὴν ἀδικία ὡς «*το πιο ἀνυπόφορο καὶ πιο ολέθριο πράγμα*», ἐνῶ τὸν ἄνθρωπο ποὺ δὲν διαθέτει ἀρετὴ, δηλαδὴ τὸν ἀδικο, ὡς:

- α.** «*το πιο ἀνόσιο ὄν*» στις σχέσεις τοῦ με τὸ θεῖο. Με τὸ ἐπίθετο «*ἀνόσιος*» ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπο ποὺ δὲν ζεῖ σύμφωνα με τὴ λογικὴ, ἀλλὰ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὶς ἐπιθυμίες. Ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ μέτρου, ἐπιδίδεται σε ἀκολασίες καὶ δὲν ἔχει κανέναν ἠθικὸ φραγμὸ.
- β.** «*το πιο ἀγριο*» στις σχέσεις με τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.
- γ.** «*το χειρότερο ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα*» στις ἐρωτικὲς ἀπολαύσεις καὶ στις ἀπολαύσεις τοῦ φαγητοῦ.

Ε. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

(«Ἡ δὲ δικαιοσύνη πολιτικὸν ... πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστίν»)

Ἡ ἐνότητά κλείνει με τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ἀριστοτέλη στὴ μεγάλη σημασία ποὺ ἔχει ἡ δικαιοσύνη γιὰ τὴ συγκρότηση πολιτικῆς κοινωνίας. Ἀποτελεῖ κατὰ τὴ γνώμη τοῦ, συστατικὸ στοιχεῖο τῆς πόλης, ἐπειδὴ εἶναι σε θέση νὰ εξασφαλίσῃ τὴν τάξη καὶ τὴν οργάνωση μέσα στὴν πολιτικὴ κοινωνία. Ἐτσι, λοιπόν, ἡ δικαιοσύνη νοεῖται ὡς:

- α. ἀρετὴ:** εἶναι ἡ ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ πράττει με γνώμονα τοὺς γραπτοὺς νόμους τῆς πολιτείας καὶ δείχνοντας τὸν ἀπαιτούμενο σεβασμὸ στους ἀγραφους νόμους.
- β. θεσμὸς τῆς πολιτείας:** εἶναι τὸ σύνολο τῶν κανόνων ποὺ εξασφαλίζουν τὴν τάξη καὶ τὴν ἀρμονικὴ συμβίωση μέσα στὴν πόλη.
- γ. κοινωνικὴ ἀρετὴ:** ἡ ιδιότητα τοῦ ἀτόμου νὰ ζεῖ σύμφωνα με τὴν κοινωνικὴ ἠθικὴ τῆς πόλης. Ἡ ὑπαρξη τῆς δικαιοσύνης ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴν ὑπαρξη καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀρετῶν.

Ἡ δικαιοσύνη ὡς θεσμὸς τῆς πολιτείας καὶ ὡς κοινωνικὴ ἀρετὴ ἔχει σαφὴ πολιτικὴ διάσταση, ἀφοῦ αὐτὸς ποὺ τὴν ἀσκεῖ δὲν τὴν ἐπιδιώκει μόνον γιὰ τὸν εαυτὸ τοῦ, ἀλλὰ γιὰ τὸ σύνολο τῆς κοινωνίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης συσχετίζοντας τὴν δικαιοσύνη με τὴν πολιτικὴ κοινωνία, καταξιώνει τὸ πνεῦμα τοῦ αλτρουισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἀλλὰ καὶ θεσμικὰ κατοχυρώνει τὴν τήρηση καὶ τὴν ἀπόδοση τοῦ Δικαίου, ὡς θεμέλιο συνοχῆς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.